

2.2 Az államok viszonya a nagyterekhez

A térfogalmak megítélése napjainkban –
egy kérdőíves vizsgálat tükrében

HARDI TAMÁS

Ha saját államunkat kell elhelyezni egy földrajzi térben, amelyben más államok, népek is jelen vannak, akkor ezzel az „elhelyezéssel” nem csak saját országunk földrajzi helyzetéről formálunk véleményt, hanem egy bizonyos térközösséget is felvállalunk más államokkal, népekkel. Az előző fejezetekben láthattuk, hogy az általunk vizsgált térfogalmak közül több nem azonosítható be pontosan lehatárolható földrajzi területekkel, hanem sok esetben inkább mentális térként jeleníthető meg, amely nézőpontunktól, világlátásunktól, történelmi korunktól függően szűkül, bővül vagy tűnik el a térképről.

Kutatásunkban nyolc ország felsőoktatási hallgatóit kértük meg, hogy mutassák meg, hol, mely nagytérben található a saját országuk. Ehhez öt olyan térfogalmat adtunk meg számukra, amelyek többé-kevésbé lehatárolhatók természeti földrajzi jegyek alapján: ezek az Alpok országai, a Kárpáti országok, a Kárpát-medence, a Pannon-medence, a Duna-térség. Mint láthattuk, e területi egységek esetében is az adott földrajzi elem (hegység, folyó) inkább szimbolikus erővel bír, mint valódi tér lehatároló jelentőséggel. Megmondhatjuk viszonylag pontosan, hogy meddig terjednek a felszínen az Alpokhoz tartozó kőzetek, illetve azt is, hogy meddig terjed a Duna vízgyűjtő területe, de a térfogalom ezektől a konkrét fizikai helyektől már elszakadt, a szimbolikus összetevők ereje növekedett, s az adott földrajzi jelenséghez tartozó országokkal való közösségvállalás fejeződik ki benne. Megadtunk három, politikai- történelmi-kulturális nagytérrel is (Közép-Európa, Kelet-Európa, Délkelet-Európa), melyek, mint láttuk, végképp csak a tudatunkban alakultak ki, nagyon sokféle változatban, valós természeti földrajzi keretek nélkül. Ezekon kívül még a Balkán fogalmára kérdeztünk rá, amely mindkét kategóriába beletartozhat, hiszen alapja természeti földrajzi (egy félsziget), de ugyanakkor mint geopolitikai-történelmi kulturális régió is nagy, sőt kategóriaalkotó¹ jelentőségre tett szert, s a vele járó konnotáció nem mindig pozitív, sőt inkább pejoratív jellemzőkre utal. Így elemzéseinkben a Balkánt kevésbé természeti földrajzi értelemben, hanem a három politikai-kulturális nagytér negyedik társaként értelmezzük azzal a kikötéssel, hogy területi értelemben sok hasonlóságot mutat a Délkelet-Európa fogalommal (természetesen nem azonos vele), de erős különbségek mutatkoznak a jelentéstartalommal illetően.

1 Lásd a Balkán, balkáni szó általános jelentését a politikai földrajzban, mikor egy térséget hatalmi vákuum sújt, s az állami keretek bizonytalanok, egymást átfedő területi aspirációk léteznek, etnikai, vallási sokszínűséggel jellemezhető területen. Az ehhez az állapothoz vezető folyamatot nevezzük balkanizálódásnak.

Módszertan

Napjaink térfelfogásának vizsgálatára egy kérdőíves kutatást végeztünk 2013–2014-ben, mely a térfelfogás elemzésére irányult. Nyolc országban mintegy 1294 felsőoktatási hallgatót kérdeztünk meg arról, hogy a négy nagy politikai-földrajzi térfogalom közül melyekbe tartozónak vélik saját államukat, valamint szomszédjaikat, s azok szomszédjait. Az egyes államokhoz több nagyteret is hozzárendelhetek, tekintettel arra, hogy ezek a térfogalmak nem kis részben átfedik egymást, s határaik semmiképpen sem húzhatók meg az államhatárok mentén. A 2.2.1 ábra mutatja a lekérdezés országait, helyszíneit, s azokat az országokat, amelyekre vonatkoztak a kérdéseink. Az egyes államok nagytér-ségi hovatartozása mellett vizsgáltuk az országok közötti kapcsolatrendszereket, az egyes államok belső felosztását. Jelen fejezetben a nagytérsegekre és kapcsolatrendszerekre vonatkozó válaszokat elemezzük, míg az országok belső felosztására vonatkozó információkat könyvünk harmadik fejezete tartalmazza.

2.2.1 ábra: A vizsgálati térség

Jelmagyarázat: A lekérdezés országai – ahol a kérdőíves felvételezést folytattuk (a térképen jelölt városokban); Szomszédok: azok a további országok, amelyekre vonatkoztatva a kérdőívben kérdéseket tettünk fel (a lekérdezett országok térségbeli szomszédjai).

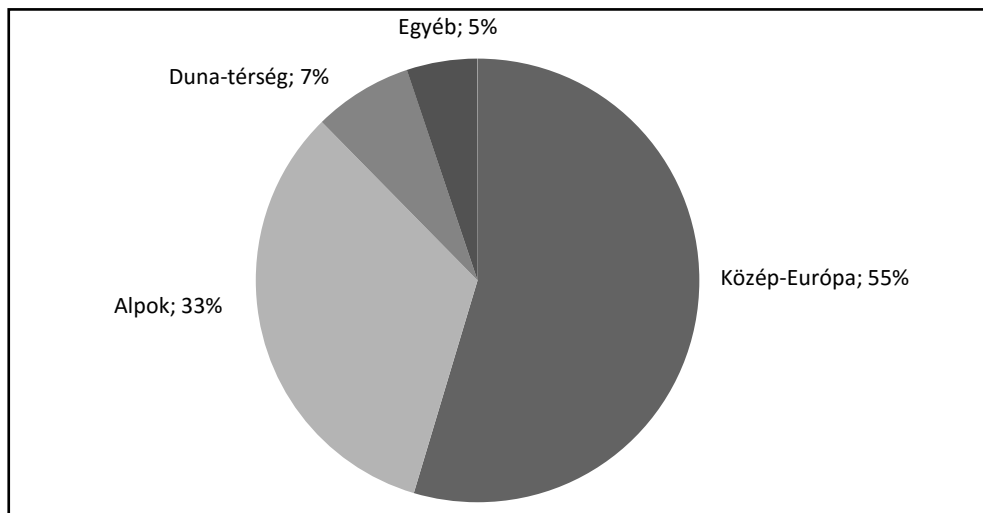
Forrás: Saját szerkesztés.

A saját állam nagytérségi elhelyezkedésének megítélése, térség-vállalás más államokkal

Munkánk elején szabadon (nyitott kérdésben) megkérdeztük a válaszadókat, nevezzék meg, hogy saját államuk mely nagy, több államra is kiterjedő térségbe tartozik, s mely országokra terjed még ki ez a tér. Ezzel meglátjuk azokat a tereket, amelyekben a válaszadók gondolkodnak (befolyásolás nélkül), s látjuk azt is, hogy mely államokkal vállalnak térségvállalást, melyekkel tartják hasonlóknak saját országukat.

Ausztria esetében legerősebben a Közép-Európa-kategória jelent meg, majd valamivel kisebb mértékben az Alpok mint térség. A Duna-térség említése egészen kis arányban részesült a válaszok közül (2.2.2 ábra).

2.2.2 ábra: A „Mely nagyrégió része Ausztria?” kérdésre adott válaszok összegzése

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján saját számítások és szerkesztés.

A válaszadók megnevezték azokat az országokat is, amelyek azonos nagytérbe tartoznak Ausztriával. Több országot is beírhattak, így volt, aki tíz olyan államot is megemlített, amely szerinte azonos nagytérbe tartozik Ausztriával (ezeket társországoknak nevezzük a továbbiakban). Az alábbi táblázatban különböztük azokat az országokat, amelyeket első helyen említettek a válaszadók (feltételezve, hogy ezeket tartják leginkább a saját országukhoz kapcsolódónak), illetve összegezzük azokat az országokat, amelyeket még további társországgként jelöltek meg.

2.2.1 táblázat: Az Ausztriával azonos nagytérségbe tartozó országok megítélése, az adott válaszok számának százalékában

Elsődleges említés (N=84)		További említések összesen (N=267)			
Ország	%	Ország	%	Ország	%
Németország	54,8	Svájc	18,0	Németország	6,8
Svájc	22,6	Csehország	11,7	Lengyelország	3,8
Franciaország	6,0	Olaszország	10,2	Belgium	2,3
Magyarország	6,0	Liechtenstein	8,6	Luxemburg	2,3
Olaszország	6,0	Magyarország	8,6	Hollandia	1,5
Csehország	2,4	Szlovákia	8,6	Románia	0,8
Szlovákia	1,2	Szlovénia	8,3	Horvátország	0,4
		Franciaország	7,9	Ukrajna	0,4

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

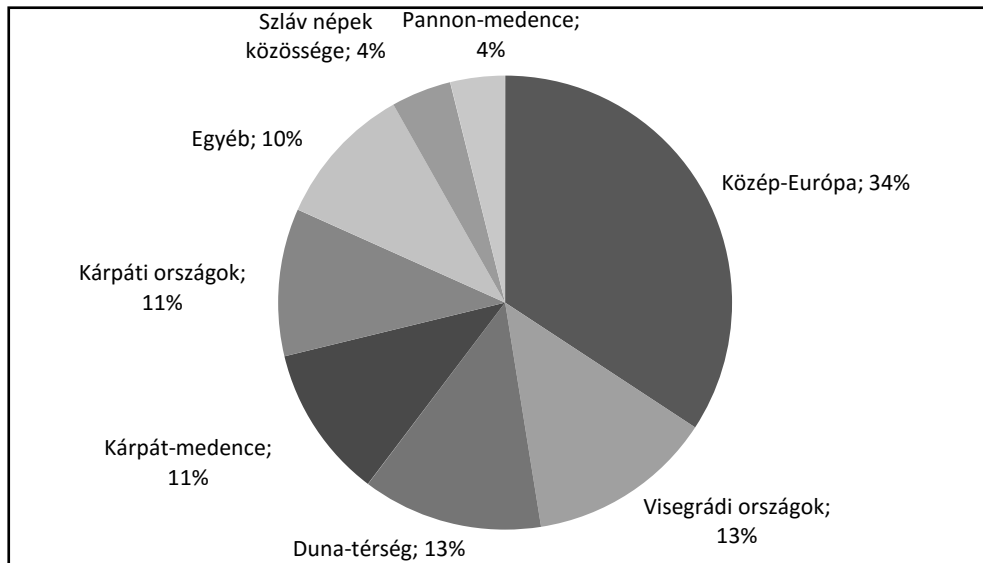
Ausztria esetében jól látható, hogy az első említések esetében Németország szerepelt a válaszok több mint felében, s az első válaszok ötöde Svájc említése volt. Látható, hogy e két ország áll legközelebb nyugati szomszédunk egyetemistái szerint a saját országukhoz. Ha a további társországokat vizsgáljuk, a nyugati orientáltság mellett a szűk Közép-Európa országainak említése tűnik ki (Csehország, Szlovákia, Magyarország), ha az elsőként említett országokat nézzük, azt is mondhatnánk, hogy a nyugati államok mellett az egykori Monarchia területe rajzolódik ki. A további említések is csak mérsékelten bővítették a térközösséget keleti irányba Lengyelország bevonásával, több államot inkább nyugatról említettek a válaszadók. Románia, Horvátország és Ukrajna csak minimális mértékben került megemlítésre mint Ausztriával közös nagyteret alkotó állam.

Szlovákia nagytérségi elhelyezkedését már több dimenzióban határozták meg a válaszadók. A legerősebb itt is a Közép-Európa nagytérség volt, amit követ a Visegrádi Négyek megnevezése.

Meglepő ez a válasz, mert itt egy nemzetközi kooperációs egyezményt jelölnek meg a válaszadók, ami utal az együttműködési készségre, valamint arra, hogy a válaszadó egy Ausztria nélküli Közép-Európára gondol. Hasonló meglepetést tartogatott, hogy bár több szláv etnikumhoz tartozó országban folytattuk a vizsgálatainkat, de csak a szlovák diákok körében merült fel a szláv népek közösségéhez való tartozás mint térbeli gondolat. Elképzelhető, hogy ez az egykori pánszláv eszmék újbóli térhódítására utal? Erős még az identitás a Duna-térséghez, a Kárpátokhoz, a Pannon-medencéhez és a Kárpát-medencéhez. Ezek szerepét és jelentőségét a későbbiekben bővebben is kielemezzük majd, itt most annyit jegyeznénk meg, hogy a Pannon-medence és a Kárpát-medence megítélése erősen etnikai színezetet mutat. Szlovákiában jelentős számú kérdőívet vettünk fel kontrollként magyar nemzeti kisebbséghez tartozó hallgatók körében, s a Kárpát-medence felülreprezentáltsága ennek következménye.

A nagyrégiós társországok megnevezésénél látható a sajátos Közép-Európa-felfogás. A szlovák és a szlovákiai magyar megítélés között alapvető különbség nincs, ugyanazok az országok szerepelnek az első említések között, csak a sorrend és a hangsúly tér el. Az elképzelt közös nagytér mindegyik etnikumnál a Visegrádi Négyek területére helyezkedik, csak kisebb részben bevonva Ausztriát. A magyarok határozottan Magyarországot említették első helyen mint társországot, míg a szlovákok Csehországot. A további említéseknél a tér kiegészül a szomszédos Ukrajnával és néhány további nyugati és több délkeleti országgal.

2.2.3 ábra: A „Mely nagyrégiónak része Szlovákia?” kérdésre adott válaszok összegzése (N=257)

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

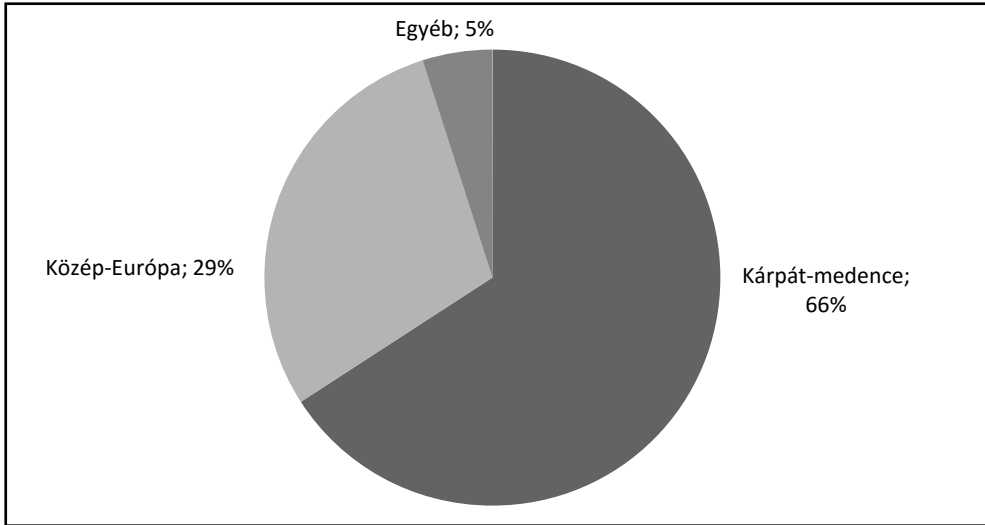
2.2.2 táblázat: A Szlovákiával azonos nagyteréségbe tartozó országok megítélése, az adott válaszok számának százalékában

Elsődleges említés				További említések összesen (N=491)			
Szlovák válaszadók (N=155)		Magyar kisebbségi válaszadók (N=60)		Ország	%	Ország	%
Ország	%	Ország	%				
Csehország	38,7	Magyarország	73,3	Lengyelország	22,1	Svájc	1,4
Magyarország	23,2	Csehország	15,0	Magyarország	20,7	Szerbia	0,8
Lengyelország	18,7	Ausztria	3,3	Csehország	16,8	Bulgária	0,4
Ausztria	11,0	Lengyelország	3,3	Ausztria	16,4	Liechtenstein	0,4
Óroszország	1,9	Románia	3,3	Ukrajna	7,9	Olaszország	0,2
Ukrajna	1,9	Németország	1,7	Románia	6,1		
Németország	1,3			Németország	3,4		
Bulgária	0,6			Szlovénia	1,8		
Románia	0,6			Horvátország	1,4		

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Magyarországot már sokkal szegényesebb számú dimenzióban helyezték el a magyar hallgatók. Elsőprő többséget alkotott a Kárpát-medence, ami kiegészült Közép-Európával, míg az egyéb kategória a Délkelet-Európa, Duna-térség, Európa sporadikus megjelenését takarja.

2.2.4 ábra: A „Mely nagyrégió(k) része Magyarország?” kérdésre adott válaszok összegzése N=243

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

A társországok megválasztásánál a válaszadók következetesen tartották magukat a Kárpát-medence fogalomhoz, ugyanis a szomszédos, a medencébe tartozó országokat nevezik meg a legtöbben mint közös nagytérbe tartozó társországot. A kapcsolat teljesen világos, sőt kiegészíthető azzal, hogy több válaszadó nem egyszerűen a szomszéd országot nevezte meg, hanem annak a medence területébe eső részét (pl. Romániából Erdély, Szerbiából Vajdaság stb.). Az Ausztriával vállalt térközösség már gyengébb. A vélhetően etnikai alapot hangsúlyozó választás mellett a Közép-Európa-hoz tartozás mint markáns, de kisebb arányú vélemény tükröződik a távolabbi társországok bevonásában (pl. Csehország), de Németország szinte marginálissá válik, már nem tartozik velünk közös nagytérbe. Hasonlóan gyengén, de megjelenik a délkeleti irány is, a Balkán.

Érdekes összehasonlításra ad alkalmat a három vizsgált, volt jugoszláv tagállamból származó válaszok elemzése: Szlovénia, Horvátország és Szerbia.

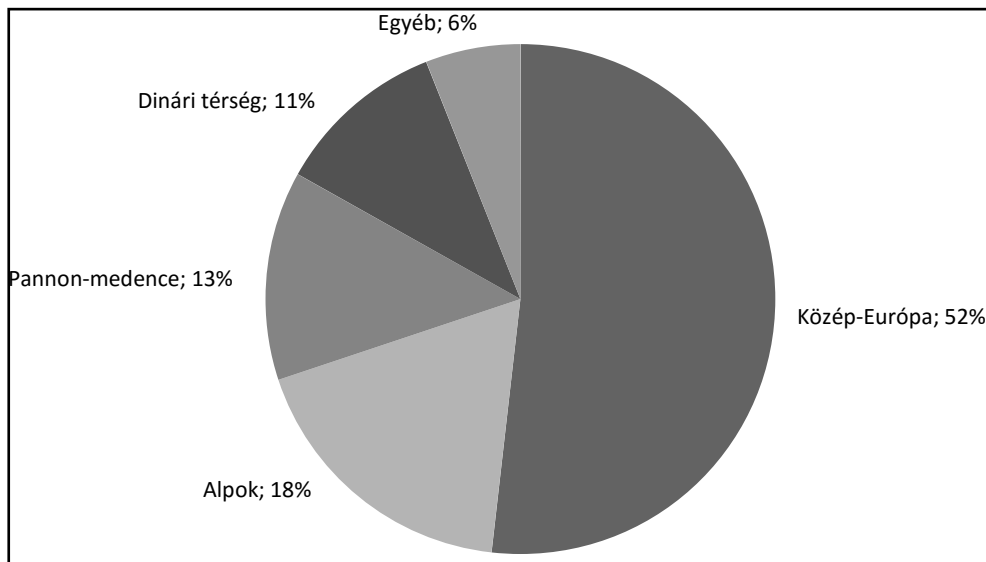
A Szlovéniában kapott válaszokból egyértelműen kitűnik, hogy a kutatásban részt vett hallgatók az országot Közép-Európa részének tekintik, azonkívül erős a kötődésük elsősorban az Alpesi országok térségéhez, a Magyarországgal és Ausztriával közös Pannon-medencéhez, valamint a Dinári-hegység térségéhez.

2.2.3 táblázat: A Magyarországgal azonos nagytérésgbe tartozó országok megítélése, az adott válaszok számának százalékában

Elsődleges említés (N=229)		További említések összesen (N=593)			
Ország	%	Ország	%	Ország	%
Szlovákia	45,9	Szlovákia	14,8	Montenegró	0,8
Románia	27,5	Románia	14,7	Németország	0,8
Ausztria	11,8	Szerbia	13,3	Bulgária	0,7
Csehország	3,9	Szlovénia	11,8	Macedónia	0,5
Szerbia	3,5	Horvátország	11,3	Albánia	0,3
Horvátország	2,6	Ukrajna	9,9	Koszovó	0,3
Ukrajna	2,2	Ausztria	9,8	Moldova	0,3
Lengyelország	1,3	Csehország	6,1	Hollandia	0,2
Németország	0,4	Lengyelország	3,0	Olaszország	0,2
		Bosznia-Herceg.	1,0		

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

2.2.5 ábra: A „Mely nagyrégió(k) része Szlovénia?” kérdésre adott válaszok összegzése N=83

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

A szlovén hallgatók által megnevezett társországok sorából egyértelműen egy olyan nagytérégi kép rajzolódik ki, ami leginkább az osztrák válaszokra hasonlít. A szlovén diákok közös tere nyugat felé nyit, a másodlagos említésekben is inkább nyugati országok szerepelnek. A volt jugoszláv társállamok csak sporadikusan jelennek meg, tehát a válaszadók nem vállalnak igazi térközösséget azokkal az államokkal, amelyekkel egykor országuk egy politikai alakulatot formált.

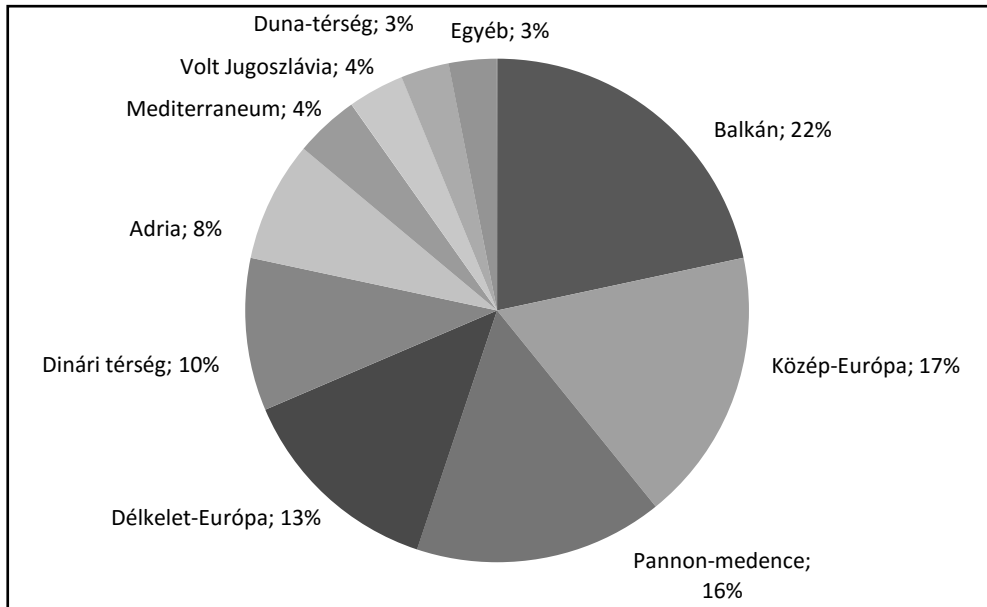
2.2.4 táblázat: A Szlovéniával azonos nagytérsgébe tartozó országok megítélése, az adott válaszok számának százalékában

Elsődleges említés (N=60)		További említések összesen (N=243)			
Ország	%	Ország	%	Ország	%
Ausztria	40,0	Csehország	13,6	Luxemburg	2,1
Magyarország	16,7	Svájc	13,2	Albánia	1,2
Németország	16,7	Ausztria	11,9	Belgium	1,2
Olaszország	13,3	Szlovákia	10,3	Macedónia	1,2
Horvátország	6,7	Magyarország	9,9	Szerbia	1,2
Csehország	3,3	Németország	8,6	Bosznia-Herc.	0,8
Benelux államok	1,7	Lengyelország	8,2	Crna Gora	0,8
Szlovákia	1,7	Horvátország	4,9	Hollandia	0,8
		Liechtenstein	3,3	Bulgária	0,4
		Franciaország	2,9	Moldávia	0,4
		Olaszország	2,5	Oroszország	0,4

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Horvátország bonyolult nagytérsgégi helyzetét világosan visszaadták válaszadóink. Az országuk hovatarozását firtató kérdésre 194 válasz érkezett, s ezeket az egyéb kategórián kívül kilenc kategóriába tudtuk összevonni. További összevonások nem voltak lehetségesek, mert mindegyik megnevezés világos és logikus, egymástól jól elkülöníthető volt.

2.2.6 ábra: A „Mely nagyrégió(k) része Horvátország?” kérdésre adott válaszok összegzése N=194

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Jól látható, hogy az országot Délkelet-Európa/Balkán és Közép-Európa közé helyezik el, egy olyan régióba, amely afféle fordítókorongot jelent a két említett térség, s a tenger révén a mediterráneum felé. Ezek a hatások tükröződnek a horvát válaszokban, amelyek még kiegészülnek a dunaisággal, s a pannon térségre való utalással is.

Előzetes várakozásainkat megcáfolta az eredmény, miszerint a válaszadó horvát egyetemi hallgatók messzemenően vállalták a térközösséget a volt jugoszláv tagállamokkal és Magyarországgal, az általuk kialakított közös nagytérrel dominánsan ezek az államok alkotják, kiegészítve a hagyományos hatalmak közül Olaszországgal, Ausztriával és Németországgal, valamint néhány további közép-európai és balkáni állammal. Érdekes megfigyelni, hogy mennyire aszimmetrikus a horvát–szlovén viszony. Míg a horvát elsődleges válaszok között a legmagasabb arányt Szlovénia éri el, addig a szlovén válaszok között Horvátország meglehetősen hátra sorolódott.

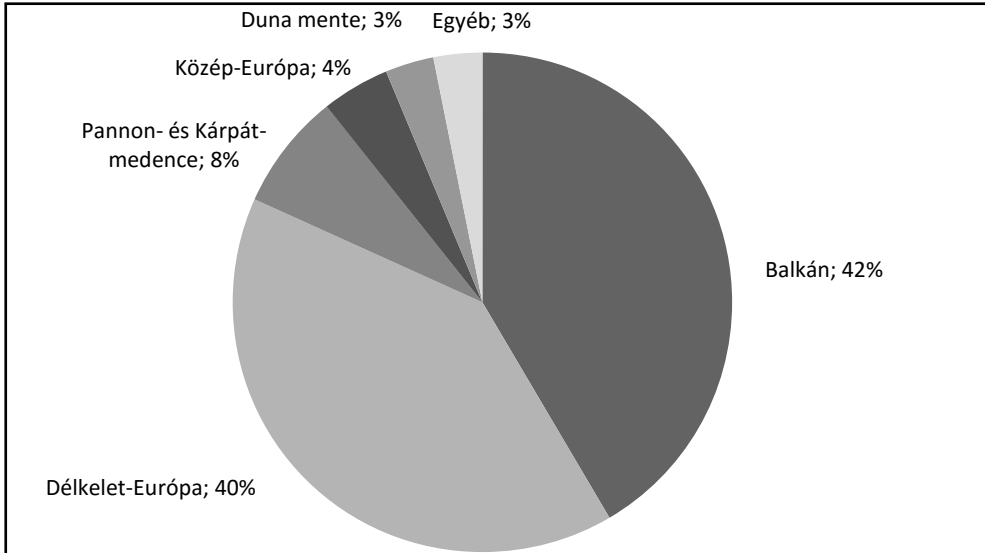
Szerbia elhelyezésében már elsöprő többséget alkot a Balkán és Délkelet-Európa térsége. Válaszadó hallgatóink a többi országhoz képest nagyon alacsony mértékben helyezték országukat Közép-Európába. Ez még akkor is a legalacsonyabb értéket mutatná, ha összevonnánk a „Duna mente” és a „Pannon-”, valamint „Kárpát-medence” válaszokkal.

2.2.5 táblázat: A Horvátországgal azonos nagytérségbe tartozó országok megítélése, az adott válaszok számának százalékában

Elsődleges említés (N=134)		További említések összesen (N=431)			
Ország	%	Ország	%	Ország	%
Szlovénia	29,9	Bosznia-Herceg.	12,1	Görögország	4,2
Bosznia-Hercegovina	23,9	Crna Gora	11,4	Románia	4,2
Magyarország	15,7	Szerbia	10,9	Csehország	3,0
Szerbia	14,9	Magyarország	10,7	Bulgária	2,8
Crna Gora	6,0	Macedónia	8,8	Szlovákia	2,8
Olaszország	5,2	Szlovénia	7,2	Lengyelország	1,6
Németország	3,0	Albánia	6,3	Németország	1,4
Csehország	1,5	Ausztria	6,3	Olaszország	0,9
		Koszovó	5,3	Svájc	0,2

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

2.2.7 ábra: A „Mely nagyrégió(k) része Szerbia?” kérdésre adott válaszok összegzése N=159

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Mindebből látható, hogy a szerbiai diákok egyértelműen már a Balkán részének tartják országukat. Kiemelendő, hogy Szerbiában magyar nemzetiségű kontrollcsoportunk is volt. Ha csak a szerb nemzetiségű diákok véleményét külön vizsgáljuk, akkor még inkább erősödik a Balkán elfogadottsága.

Ha azt vizsgáljuk meg, hogy mely országokkal vállalnak térközösséget a válaszadók, akkor jelentős különbséget nem fedezhetünk fel a szerb, illetve a magyar kisebbségi válaszok között. Mindegyik fő iránya a Balkán és Magyarország. A magyar válaszadók esetében a Magyarországgal és Horvátországgal való közösség erősebb, hangsúlyosabb.

A szerb–horvát viszonyban is megfigyelhetjük azt az aszimmetriát, amit már a horvát–szlovénnaál megtettünk. A szerbiai válaszok esetében Horvátország első helyen áll az első említések között, míg a horvát válaszok esetében Szerbia messze hátrébb sorolódik.

Románia nagytérségek közötti „köztes” helyzete ugyanúgy nyilvánvalóan megmutatkozik a hallgatók válasza alapján, mint a horvát esetben. A 256 válasz hét különböző térfogalomban volt besorolható, valamint az „egyéb” kategóriába. Az „egyéb”-be sorolt válaszok között több olyan volt, amely Romániát mint Európa közepét írta le.² Érdekes módon az „egyéb” kategóriába kellett tenni azt az egyetlen választ, amely az országot a Fekete-tenger térségéhez sorolta. Főleg a horvát „adriai” identitás után meglepő, hogy a tenger ennyire kis szerepet játszott válaszadóink térbeli identitásában. A tenger gyenge reprezentativitásának az lehetett az oka, hogy kérdőíveink nagy részét Erdélyben és Temesváron kérdeztük le, tehát válaszadóink lakhelye messze esett a tengertől. De valószínűleg egyébként sem lehet erős a román gondolkodásban a maritim hatás, hiszen akkor a médián, oktatáson stb. keresztül az ország belső területein élőknél is megjelenne ennél nagyobb mértékben.

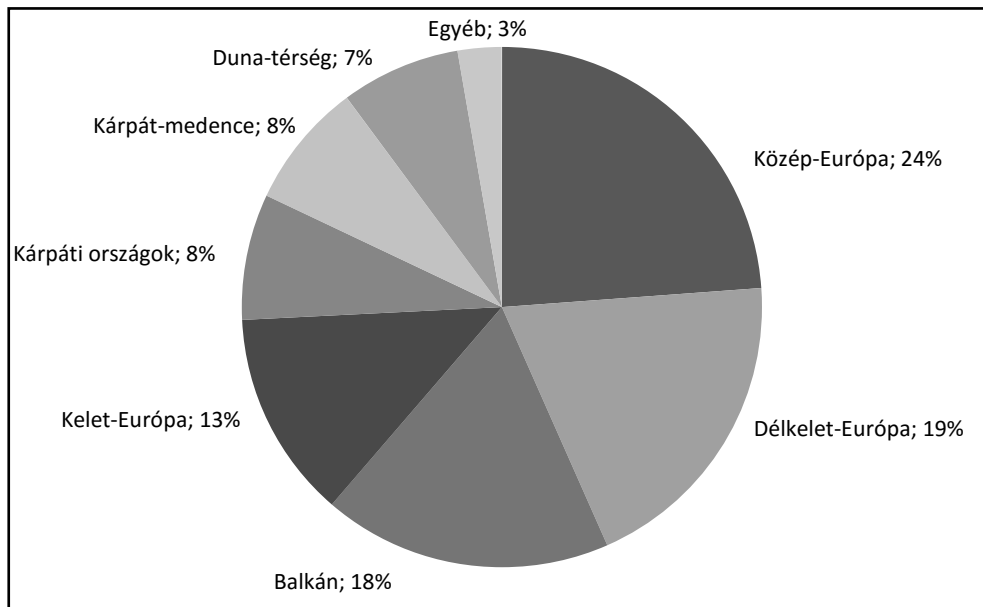
2 Több romániai tankönyv is hangsúlyozza, hogy Románia Európa földrajzi közepén található, s ez valószínűleg egyike a nemzeti mítoszoknak.

2.2.6 táblázat: A Szerbiával azonos nagytérségbe tartozó országok megítélése, az adott válaszok számának százalékában

Elsődleges említés				További említések összesen (N=221)			
Szerb válaszadók (N=103)		Magyar kisebbségi válaszadók (N=27)		Ország	%	Ország	%
Ország	%	Ország	%				
Horvátország	23,3	Horvátország	29,6	Macedónia	14,4	Szlovákia	1,2
Bosznia-Herc.	18,4	Magyarország	29,6	Montenegró	13,2	Ausztria	1,0
Montenegró	12,6	Montenegró	11,1	Bosznia-Herceg.	12,4	Moldávia	0,8
Macedónia	11,7	Bosznia-Hercegov.	7,4	Albánia	12,0	Ukrajna	0,6
Bulgária	10,7	Macedónia	7,4	Bulgária	9,6	Csehország	0,4
Magyarország	5,8	Albánia	3,7	Horvátország	9,1	Koszovó	0,4
Görögország	4,9	Bulgária	3,7	Románia	8,3	Olaszország	0,4
Románia	4,9	Görögország	3,7	Görögország	6,7	Svájc	0,4
Németország	1,9	Románia	3,7	Szlovénia	4,5	Lengyelország	0,2
Szlovénia	1,9			Magyarország	2,2	Liechtenstein	0,2
Ukrajna	1,9			Törökország	1,6	Németország	0,2
Albánia	1,0						
Koszovó	1,0						

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

2.2.8 ábra: A „Mely nagyrégió(k) része Románia?” kérdésre adott válaszok összegzése N=256

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Ugyanakkor a válaszokból lekövethető, hogy az ország területe valóban megoszlik Közép-, Délkelet- és Kelet-Európa között, s néha még a Balkán fogalmába is belevonják. Mindemellett csak marginálisan jelenik meg a korábban annyit hangoztatott kárpáti térséghez tartozó állam képe. Erős ugyanakkor ma már a Közép-Európához tartozás érzése. Romániában is volt magyar kisebbségi kontrollcsoportunk, ezért erős a Kárpát-medencéhez tartozás vállalása.

A társországok megnevezése is tükrözi azt, hogy az ország több nagytérséghez is tartozik. Talán a legdiverzebb, legtöbb égtájat magába foglaló válaszok születtek Románia esetében. A román és a magyar válaszadók véleménye között legszembevetőbb különbség, hogy etnikai alapon a magyarok Magyarországot teszik az első helyre, mellyel azonos térben képzelik el Romániát (de a románok körében is a második helyen van hazánk), míg a román nemzetiségű válaszadóknál jelentős Moldávia szerepe (szintén az etnikai hasonlóság miatt).

2.2.7 táblázat: A Romániával azonos nagytérségbe tartozó országok megítélése, az adott válaszok számának százalékában

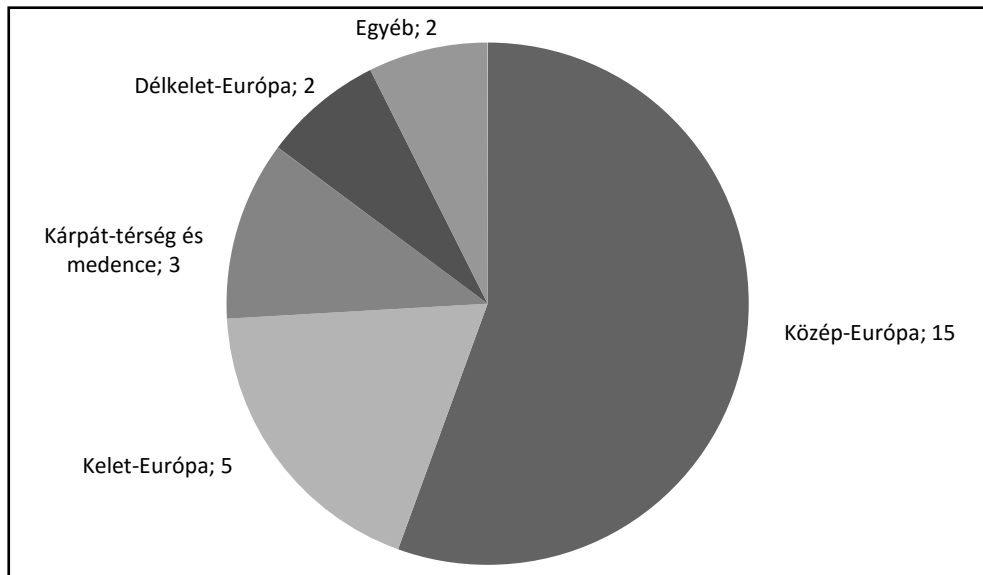
Elsődleges említés				További említések összesen (N=525)			
Román válaszadók (N=146)		Magyar kisebbségi válaszadók (N=78)		Ország	%	Ország	%
Ország	%	Ország	%				
Bulgária	32,9	Magyarország	46,2	Bulgária	15,3	Szlovénia	2,3
Magyarország	28,1	Bulgária	24,4	Szerbia	13,4	Lengyelország	2,1
Moldávia	15,8	Szerbia	7,7	Ukrajna	12,2	Csehország	1,7
Ukrajna	13,0	Moldávia	5,1	Magyarország	9,5	Fehéroroszország	1,1
Szerbia	4,1	Ukrajna	3,8	Szlovákia	8,0	Németország	1,1
Görögország	1,4	Macedónia	2,6	Moldávia	7,6	Oroszország	1,1
Horvátország	1,4	Szlovákia	2,6	Ausztria	3,4	Koszovó	0,8
Lengyelország	1,4	Ausztria	1,3	Horvátország	3,4	Svájc	0,8
Németország	1,4	Belgium	1,3	Montenegró	3,4	Törökország	0,8
Ausztria	0,7	Görögország	1,3	Albánia	3,1	Ciprus	0,4
		Lengyelország	1,3	Görögország	3,1	Franciaország	0,2
		Németország	1,3	Bosznia-Herc.	2,5	Liechtenstein	0,2
		Törökország	1,3	Macedónia	2,3	Olaszország	0,2

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Ukrajna esetében a válaszok száma oly csekély, hogy messzemenő következtetéseket még annyira sem vonhatunk le belőlük, mint az előző országokban. Ezért nem is százalékokat, hanem a válaszok számát közöljük a diagramon. Mindenesetre elmondhatjuk, hogy válaszadóink az ország közép-európaiságát preferálják inkább, de Kelet-Európa részének is tartják Ukrajnát.

A társországok megnevezésénél az első említés elsősorban a nagyobb szomszédokat hozza elő, s a további említésekénél is fontosak a szomszédok, de előre sorolódnak a közép-európai államok. Magyarország vezető szerepe annak is tulajdonítható, hogy lekérdezésünk Kárpátalján zajlott, s több magyar nemzetiségű diák is bekerült a mintába. Ugyanakkor Kelet-Európa is fontos a térközösség szempontjából, hiszen Fehéroroszország és Oroszország is bekerült a legfontosabb társországok közé.

2.2.9 ábra: A „Mely nagyrégió(k) része Ukrajna?” kérdésre adott válaszok száma N=27

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

2.2.8 táblázat: A Horvátországgal azonos nagytérségbe tartozó országok megítélése, az adott válaszok száma (db)

Elsődleges említés (N=23)		További említések összesen (N=60)			
Ország	db	Ország	db	Ország	db
Magyarország	9	Lengyelország	8	Oroszország	3
Románia	5	Szlovákia	8	Ausztria	2
Fehéroroszország	3	Csehország	7	Németország	2
Lengyelország	3	Románia	7	Bosznia-Herceg.	1
Oroszország	3	Fehéroroszország	6	Bulgária	1
		Moldávia	5	Macedónia	1
		Magyarország	4	Szerbia	1
		Szlovénia	4		

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

A számszerűsíthetőség kedvéért egy zárt kérdésben is visszatértünk az általunk felvázolt régiófogalmakra. A 2.2.9 táblázatban láthatjuk, hogy válaszadóink a kilenc (tizenkét) térfogalom közül melyek részeként határozták meg saját országukat. Minden válaszadó több nagyteret is bejelölhetett, így a válaszok száma lényegesen magasabb, mint a válaszadó száma (1294 fő). Így az egyes országokat el tudjuk helyezni a térfogalmak rendszerében. Táblázatunkban az adott térfogalmat bejelölő válaszadók aránya látható.

2.2.9 táblázat: A saját ország hovatartozásának megítélése (a zárt kérdés alapján) a válaszadók arányában (%)

Ország	Közép-	Kelet-	Délkelet-	Balkán	Duna- társég	Ezen belül			Pannon- medence	Kárpát- medence	Kárpáti országok	Alpok országai		
						Fel- ső-	Kö- zép-	Alsó-						
	Európa						Duna							
%														
Ausztria	72,3	38,4	26,8	11,6	58,9	25,0	45,5	4,5	39,3	16,1	21,4	92,0		
Horvátország	65,8	3,4	67,1	57,5	21,2	0,7	64,4	6,8	71,9	0,0	0,7	3,4		
Magyarország	92,2	36,9	3,7	3,3	44,3	4,5	82,0	4,5	55,3	98,0	41,8	10,2		
Románia	53,3	50,4	42,3	45,5	65,4	5,7	9,8	63,0	20,7	74,0	63,8	1,2		
Szerbia	33,1	3,3	58,9	96,0	60,3	2,6	56,3	27,8	76,2	44,4	7,9	0,0		
Szlovákia	96,6	8,4	0,8	0,4	47,5	12,9	58,2	5,3	29,7	42,6	41,4	1,1		
Szlovénia	97,0	1,5	30,3	50,0	7,6	7,6	10,6	0,0	81,8	0,0	0,0	95,5		
Ukrajna	60,7	58,9	26,8	5,4	21,4	12,5	14,3	33,9	10,7	64,3	66,1	3,6		

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Első pillantásra látszik, hogy minden ország esetében van egy vagy több kiugró identifikációt mutató térfogalom. Van, ahol ez csak egy-két fogalomra korlátozódik (mint pl. Szlovákia), s van, ahol jellemzőbb a heterogenitás, s több térfogalom is megjelenik a diagramban (Románia, Ukrajna).

Nagyon magas (90% feletti) identifikációs szintet öt államban négy területi fogalom esetében találtunk. A legerősebb kötődés Közép-Európához kapcsolódik. A szlovén válaszadók 97, a szlovákok 96,6, a magyarok 92,2%-a tartotta országát a régió részének. Az osztrák és a szlovén válaszadók kötődése az Alpok országaihoz szintén magas (92, ill. 95,5%). Mindkét ország valóban a hegységrendszer területén található, de érdekes megemlíteni, hogy lényegesen erősebb a kötődés az Alpok országainak csoportjához, mint a Kárpátok országaihoz. (Románia, Szlovákia, Ukrajna esetében csak 63,8 és 41,4, valamint 66,1% vélte országát ebbe a körbe tartozónak.)

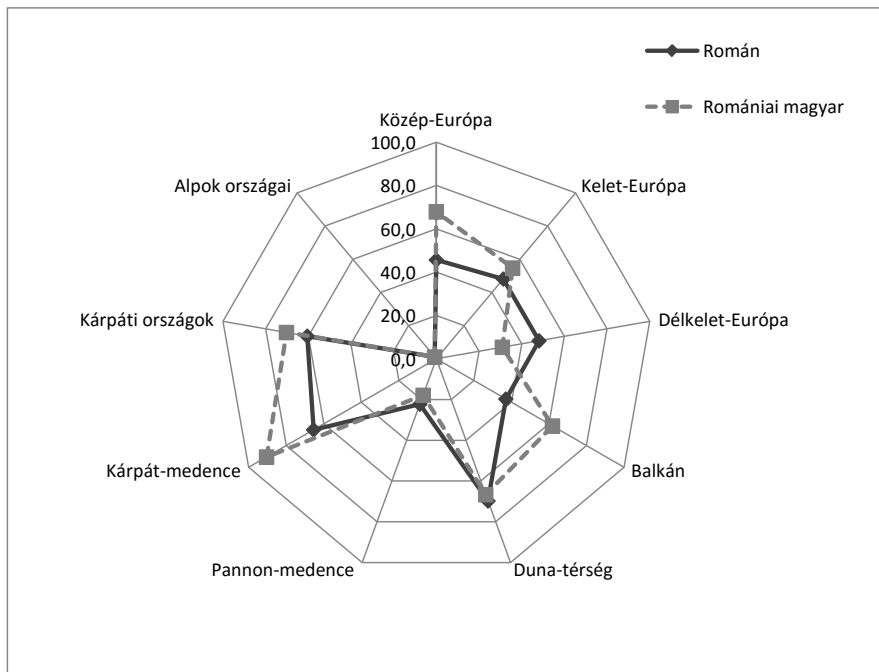
Etnikai háttérű eltérések a nagytárségi identifikációban

A Kárpát-medence értelmezése kapcsán már említettük, hogy a kutatás során Romániában, Szlovákiában, Szerbiában és Ukrajnában vettünk fel kérdőíveket magyar nemzetiségű hallgatók körében is. Mivel eredeti célunk mindegyik országban a többségi nemzet térfelfogásának vizsgálata volt, ezért a szomszédos országokban felvett, magyar nyelvű kérdőívek száma összesen 205 db volt (Románia: 84; Szlovákia: 69; Szerbia: 41; Ukrajna: 11). Ezek természetesen kis elemszámok, így a belőlük nyert információk nem nevezhetők reprezentatívnak, de szerepük is valójában csak a kontroll volt, s jól rámutatnak arra, hogy vannak a térszemléletben etnikai eredetű különbségek is. Hozzá kell tennünk, hogy a magyar válaszadók döntő többségében ugyanazt a földrajzi tananyagot tanulják, mint a többségi nemzet diákjai, még ha magyar nyelvű iskolába jártak is. A különbség a többségi nemzet és a kisebbség térszemlélete között így nagymértékben

etnikai, nyelvi, azonosságtudati háttérükre vezethető vissza. A kisebbségi magyarság számára a nagyterségi térközösség-vállalás az anyaországon keresztül is megvalósul, így felfedezhető az állampolgárságuk szerinti országuk földrajzi elhelyezkedése és földrajzi tananyaga által gyakorolt hatás, de ugyanígy a magyar szemlélet is, ami a családból, az általuk követett (gyakran kizárólagosan) magyar nyelvű média térszemléletéből következik. A négy esetből háromban (Romániában, Szerbiában és Ukrajnában) a Kárpát-medence mellett a közép-európai azonosságtudat erősebb a magyar válaszadóknál. Nyilván ez kifejezi azt a törekvést is, hogy lakóhelyüket közelebb érezzék az anyaországhoz, s kifejezzék térközösségüket azzal.

Romániában, mint már láttuk, a Kárpát-medence-tudat erősebb a magyar nemzetiségűeknél, de a románok is bejelölték a fogalmat. Ezt azzal a megköttéssel kell értelmeznünk, hogy a román válaszadók nagyrészt mást értettek a Kárpát-medence fogalma alatt, mint amire kérdőívünk összeállításakor gondoltunk. Ezt fentebb már részletesen bemutattuk. A másik lényegi eltérés a Közép-Európa fogalom használata. Míg a románok 46%-a jelölte be, hogy Románia közép-európai ország, addig a magyarok 68%-a. Érdekes, ha megnézzük a román válaszok területi eltérését. Az erdélyi román válaszok között csak 42% kapcsolódott Közép-Európához, míg Bukarestben 89,5%. Erdélyben inkább a Duna-térsséggel azonosították magukat a románok, míg a magyaroknál mindkét fogalom megjelent. Érdekes, bár nem jelentős eltérés, hogy míg a románok inkább Délkelet-Európába helyezik országukat, addig a magyarok elsősorban a Balkán részének tartják azt.

2.2.10 ábra: Románia nagyterségi hovatartozásának megítélése a román és a romániai magyar válaszadók véleménye szerint

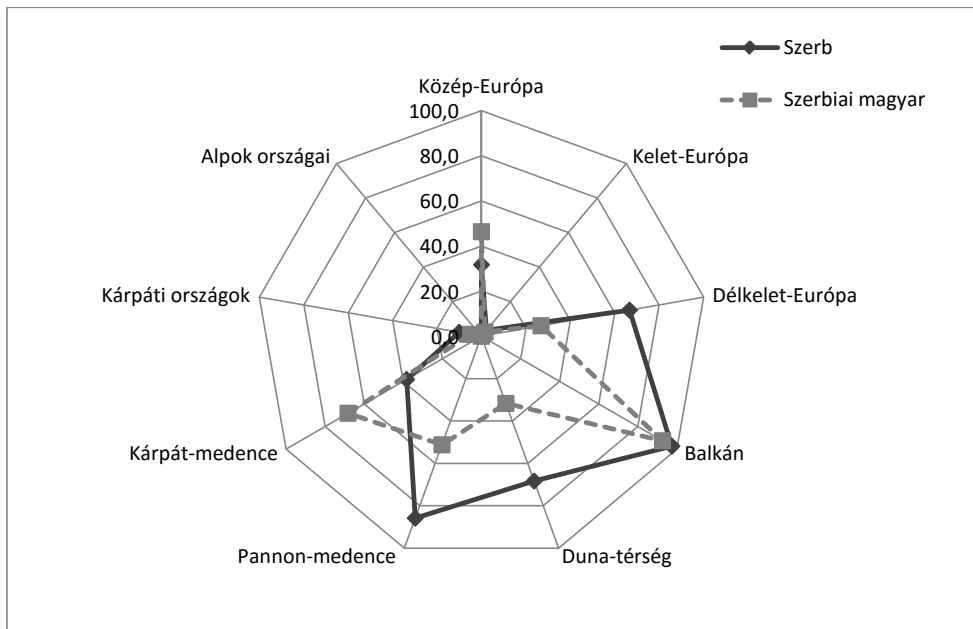

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

A magyarok „balkáni” véleménye mögött egy pejoratív megnyilvánulás is tapasztalható. Hangsúlyozni akarták elégedetlenségüket az állam vezetésével kapcsolatban. Ehhez hozzá kell tenni, hogy kérdőívünket 2014 tavaszán vettük fel, de a viszonylag kevés magyar kontrolleredmény miatt 2015 tavaszán megismételtük a magyar nyelvű kérdőív felvételét. Érdekes volt látni, hogy az utóbbi esetben lényegesen többen jelölték Romániát balkáni országnak, míg 2014-ben a magyarok is inkább délkelet-európainak jelölték azt. Mivel ez már a felvétel során feltűnt, utána is kérdeztünk a lehetséges okoknak. Ebben az időszakban a román ügyészség kifejezetten intenzív korrupcióellenes harcot indított, s a média tele volt a még akár hatalmon is lévő politikusok leleplezett, nyilvánosságra hozott korrupciós ügyeivel. A hétköznapi ember, a politika iránt kevésbé érdeklődő egyetemi hallgató számára is világossá vált a korrupció mértéke, „balkánisága”. Így végső soron a korrupcióellenes harc okozta, hogy a magyar hallgatók Románia-kepe a pejoratív balkáni fogalom irányába mozdult.

Szerbiában alig tapasztalhatók eltérések a Vajdaságban és a fővárosban felvett szerb válaszok között, míg a magyar és a szerb esetek között annál inkább. Itt is jellemző, hogy a magyar válaszadók Közép-Európa- és Kárpát-medence-identitása erősebb, míg a szerb válaszadók a Balkán, a Pannon-medence és a Duna-térség részének tartják Szerbiát. A legmagasabb szintű identifikáció mindkét etnikai csoportnál a Balkánhoz köti az országot. Hasonlóan a román esethez, itt is a magyarok tartják az országot kevésbé a semlegesebb csengésű Délkelet-Európa részének, mint a szerbek.

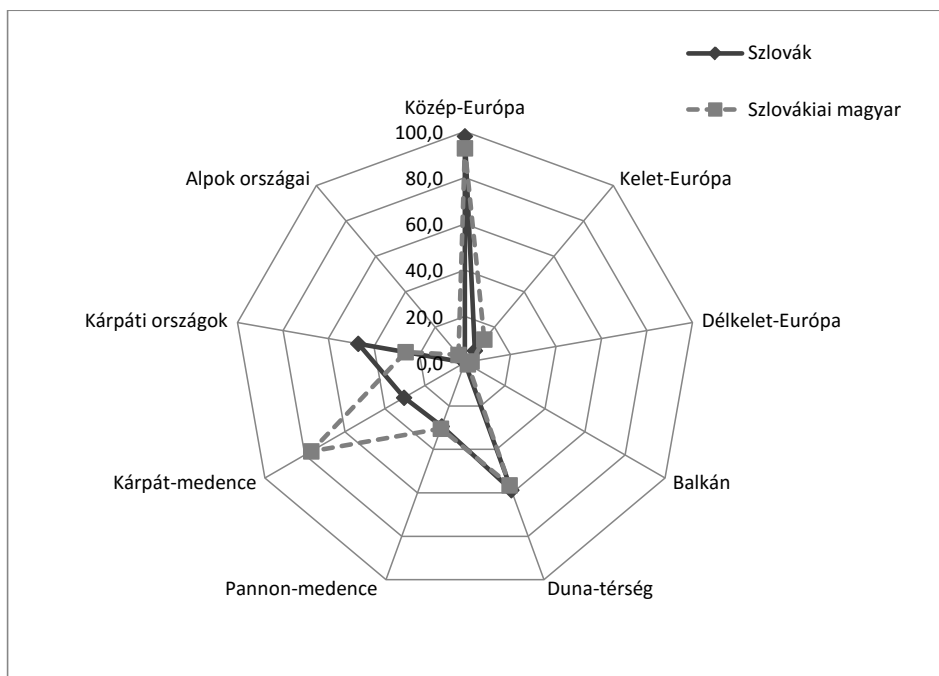
2.2.11 ábra: Szerbia nagytérségi hovatartozásának megítélése a szerb és a vajdasági magyar válaszadók véleménye szerint

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Szlovákia esetében ez a különbség csak a Kárpát-medence fogalomnál jelenik meg, a Közép-Európa fogalom azonos szinten jelenik meg mindkét nemzetiség esetében, hiszen Szlovákia vitathatatlanul annak részét képezi. A magyarok Szlovákiát inkább a Kárpát-medencébe helyezik, míg a szlovákok a „kárpáti országok” részének tartják. Itt a magyarok inkább a medencét hangsúlyozzák, amely anyaországi térszemléletüket mutatja. Iskolai tananyaguk hasonló a szlovákokéhoz, de ők a magyar médiát követik, amelyben naponta találkozhatnak a Kárpát-medence kifejezéssel, térképekkel (pl. időjárás-jelentés). Fontos az az etnikai földrajzi tény is, hogy a szlovákiai magyarság szállásterülete az ország déli, medencefenéki területén található. A szlovákok inkább a „kárpáti” országokhoz sorolják államukat, ami táplálkozik egyrészt a magyar térszemlélet hivatalos tagadásából, de még inkább abból, hogy nemcsak az oktatásból, de az ő általuk követett médiából is hiányzik a Kárpát-medence térfogalom (illetve ha megjelenik, az mint a magyar veszély, a magyar imperializmus térbeli eszköze jelenik meg, de csak a médiát intenzívebben használó, műveltebb rétegnél). A magyarság etnikai földrajzi komplementerként a szlovák szállásterület hagyományosan a hegyvidéki területeken található, így szemléletük hagyományosan is medenceperemi, hegyvidéki.

2.2.12 ábra: Szlovákia nagytársági hovatartozásának megítélése a szlovák és a szlovákiai magyar válaszadók véleménye szerint

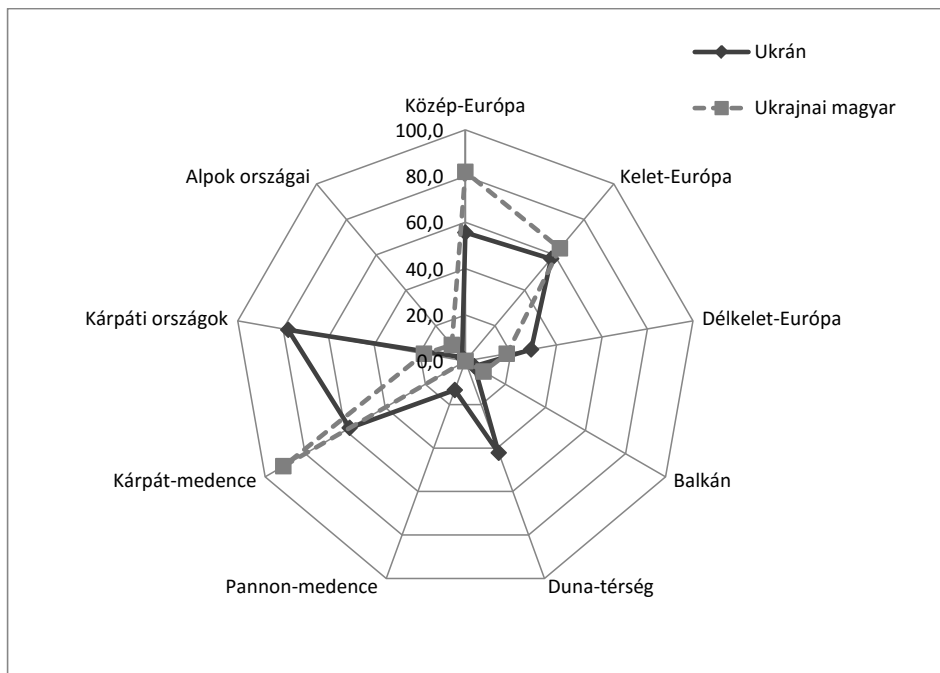

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Hasonló a helyzet az ukrán, s a kárpátaljai magyar vélemények különbségénél. Érezhető a magyarok gravitálása a közép-európai, Kárpát-medencei irányba, míg a dunaiság a magyaroknál nem jelent meg, csak az ukrán válaszadóknál. Nyilván az anyaországhoz kapcsolódó, mentális kötődés mellett itt szerepet játszott az a tényező is, hogy kérdőívünk

lekérdezésére egy olyan történelmi pillanatban került sor, amikor az orosz fenyegetés és a kelet-ukrajnai szeparatista konfliktus miatt Ukrajna egy részében még hangsúlyosabbá vált a nyugati orientáltság, ami a kérdőívünkben a közép-európaiság érzésében csapódott le. Az ukrán lakosság hagyományos kelet–nyugati (oroszbarát vs. nyugatos) megosztottságára ez még ráerősített, így vélelmezhető, hogy békeidőben még nagyobb lett volna a különbség a magyarok és az ukránok véleménye között a Közép-Európához tartozás kérdésében. A Kárpát-medencéhez és kárpáti országokhoz tartozás különbsége itt is megfigyelhető. Az okok hasonlóak, mint Szlovákiában: az oktatási tananyag és a médiában elhangzottakon túl itt is fennáll az a térszerkezeti tény, hogy a magyarság lakhelye az Alföld határon átnyúló része, illetve a Kárpátok előterét alkotó dombosági térszín, míg az Ukránok jellemzően a hegységkeret.

2.2.13 ábra: Ukrajna nagytérségi hovatartozásának megítélése az ukrán és a kárpátaljai magyar válaszadók véleménye szerint

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Kárpát-medence, Duna-térség, Pannon-medence megítélése

Magas identifikációs szintet mutat a Kárpát-medencéhez való tartozás a magyar válaszadók körében (98%). Ha a teljes kutatást nézzük, ez a legmagasabb identifikációs szint. A Kárpát-medence természetföldrajzi fogalomként is felfogható, de nagyobb a politikai-történelmi jelentősége a magyarok számára. Ez abból is látható, hogy Magyarországon kívül a fogalom ott jelenik még hangsúlyosan meg, ahol magas a magyar kisebbség aránya: elsősorban a romániai válaszok között (74%), illetve Ukrajnában (64,3%), Szlovákiában (42,6%), és Szerbiában (46%). A kiugróan magas romániai érték magyarár-

zataként azt is el kell mondanunk, hogy a magyar kisebbség mellett fontos a román földrajzoktatás névhasználata is. Romániában, Szerbiában, Ukrajnában és Szlovákiában a magyar nyelvű kontroll kérdőívek eredményei némiképp különböznek a többségi nemzet körében felvett kérdésektől. Mint fentebb említettük, ez a különbség elsősorban a Kárpát-medence kérdését érinti. A magyar nemzetiségű válaszadók lényegesen nagyobb arányban jelölték, hogy az adott ország a Kárpát-medence része, mint a többségi nemzethez tartozók.

2.2.10 táblázat: A többségi nemzethez tartozó és a magyar nemzetiségű válaszadók közül azok aránya, akik országukat a Kárpát-medence részének tekintették (%)

	Románia	Szlovákia	Szerbia	Ukrajna
Többségi nemzet	65,4	30,4	38,3	57,8
Magyar válaszadó	90,5	76,8	68,3	90,9

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

A táblázat értékeit látva szembetűnő a válaszok etnikai alapú eltérése. Ebből látszik, hogy a Kárpát-medence magyar koncepció, erősebb a jelenléte a magyar nemzetiségű válaszadók térképzei között. Szlovák válaszadóink jelölték legkisebb arányban, hogy Szlovákia a medence része lenne. Ez annál is inkább érdekes, mert Magyarországon kívül Szlovákia még az az ország, amely teljes területével a földrajzi alapon meghatározható medence része, igaz annak peremzónáján. Ebből is látszik, hogy a két ország között zajló nevezéktani vita egyik lényeges pontja ez a kérdés, mivel szlovák oldalról a teljes tagadás álláspontjára helyezkednek a tankönyvek, hivatalos megszólalások, mivel a Kárpát-medencét politikai jellegű téregységnek látják, amely Nagy-Magyarországgal azonosítható.

Magas a medencéhez tartozás érzése a romániai és ukrain magyar válaszadók körében, ahol meghaladja a 90%-ot. Magas a román válaszadók körében is. Ennek az lehet a magyarázata, hogy a román földrajzban gyakran használják a „Kárpáti-medencék” fogalmát, ami nem a magyar értelemben vett nagy medencére utal, hanem az Erdélyi-medencére, illetve a kisebb, a Kárpátok vonulatai között található medencékre. Ukrajnában a magas arány mögött az az összefüggés áll, hogy kérdőíveinket Kárpátalján kérdeztük le, s itt az ukrán válaszadók mindennel azonosultak, ami a Kárpátokkal összefügg. Szerbia esetében ismét nevezéktani problémát találhatunk. Míg a magyar válaszadók magas arányban jelölték be a medencét, addig a szerbek inkább a Pannon-medence fogalmát használták. A délszláv földrajztanításban ez a fogalom bukkan fel azokkal az alföldi, dombosági területekkel kapcsolatban, amelyek Szerbia, Horvátország és Szlovénia északi peremén az Alföldhöz, valamint a dél-dunántúli területekhez kapcsolódnak. Így ők természetföldrajzi alapon tudnak ezzel a fogalommal azonosulni.

Fontos rávilágítani ugyanakkor arra, hogy a Kárpát-medence fogalom korántsem pontosan körvonalazott a válaszadók mentális térképén. Nem ismerik annak kiterjedését, határait sem a magyarok, sem a többségi nemzethez tartozók. Ennek tesztelésére megkértük a válaszadókat, hogy egy domborzati-vízrajzi térképen jelöljék be a medence határait. Kevés helyes vagy megközelítőleg helyes válasz született. Több bizonytalanság is látható:

- A szomszédos nemzetek körében felvett kérdőívekből látható, hogy a válaszadók nem hallották még a fogalmat, vagy ha igen (lásd a román „Kárpáti-medencék”

fogalmát), akkor nem a magyar földrajz szerinti területegységre vonatkoztatva. Sok válaszadó, nyilván kreatív megoldásként, a térképen az Erdős- illetve a Keleti-Kárpátok által körbezárt területet, nagyrészt Románia területét jelölte be mint medencét, középpontban az Erdélyi-medencével. Több változatban, de szinte valamennyi országban felbukkant ez a verzió. Gyanítható, hogy valós, iskolai ismeretek híján a térképre pillantva ez rajzolódott ki a válaszadók előtt.³ Másik, hasonló válasz a Kárpátok vonulatának körbekerítése volt egy vonallal, valójában a hegyvidéki területek bejelölésével. Ettől eltérő, markáns vélemény nem fogalmazódott meg.

– A szomszédos országok magyar nemzetiségű válaszadói sem tudtak jobb rajzos válaszokat adni a medence elhelyezkedésére. Néhány esetben a történelmi Magyarország határait rajzolták be (erdélyi válaszadóink közül ketten rendkívül pontosan), de Horvátországgal, sőt Fiumével együtt, ami nyilván nem fér bele a Kárpát-medence fogalomba. Látható, hogy a többi kérdésnél a magyar nemzetiségűek magasabb arányban azonosulnak a Kárpát-medence fogalommal, s valószínűleg érzik annak közelségét az anyaország fogalmához, tehát a térség politikai jelentőségéről van elképzelésük, de kiterjedésében nem tudják azonosítani, nincs elképzelésük a medencéről mint természeti tájról.

– A magyarországi magyar válaszadók többé-kevésbé helyesen rajzolták be a medence területét. Az ő esetükben szigorúbbak lehetünk, amikor a rajz pontosságát kérjük számon, hiszen egyrészt a hazai tananyagban, térképeken, médiában, közbeszédben rendszeresen használt térfogalom, másrészt válaszadóink nagy része földrajz szakos hallgató volt. A jelölések pontosságát tekintve nem volt szignifikáns különbség a földrajzos és nem földrajzos hallgatók között. Néhány esetben itt is előfordult a Nagy-Magyarország határának berajzolása, míg három esetben a mai országhatárokat jelölték be. A legtöbb esetben ugyanakkor egy elnagyolt, a Kárpátokat és a Dinári hegységet követő ívet rajzoltak a hallgatók. Ebből arra következtethetünk, hogy a medencével mint természetföldrajzi fogalom hatáiraival nincsenek tisztában, azt csak mint térképlapot ismerik, s tisztában vannak politikai jelentőségével.

Mindezekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a Kárpát-medence magyar használatú földrajzi fogalom. A szomszédos országok oktatása, közbeszéde stb. nem használja, sőt tagadja a létét. A fiatalok körében a tagadás már nem jellemző, hiszen vélhetően sem negatív, sem pozitív információjuk nincs róla. Ugyanakkor, ha saját logikája szerint próbál következtetni a fogalom tartalmára az elé tett térkép használatával, akkor a magyar verziótól eltérő természeti objektumot határol le.

A magyarországi és a más országokban élő kisebbségi magyar válaszadók Magyarországhoz kötik a Kárpát-medence fogalmát, politikai értelemben használják. A térképen viszont mint természeti tájat kellett jelölniük. A rajzokból látható, hogy a

3 A román földrajz képviselői ismerik a magyar Kárpát-medence fogalmat. Deica (1999) külön tanulmányban fejtegette ki véleményét a Kárpát-medence elgondolásról (Le sens géopolitique du „Bassin Carpatique” – A „Kárpát-medence” geopolitikai értelme). Véleménye szerint ez egy 1920 után keletkezett magyar revizionista térfogalom, ami azt a földrajzi tévedést is hordozza, hogy az Erdélyi-középhegység egy külön medencét zár körbe (Erdélyi-medence), így nem is érthető, hogy a magyarok mért tartják a nagy medence részének.

magyarországi válaszadók nagyjából bejelölték a medence területét, de bizonytalanok annak határaiban, míg a külhoniak teljesen eltérő területet jelöltek be, hasonlóan a más nemzetiségűekhez.

Érdeemes megvizsgálni a Duna-medencéhez való kötődés kérdését is. A kérdőívben a Duna-térség egészére, valamint azon belül a folyóvíz három nagy szakaszára: a Felső-Duna, Közép-Duna-medence és Alsó-Duna fogalmára is rákérdeztünk (melyikbe tartozik bele a válaszadó országa?). Úgy gondoljuk, hogy ezek a térfogalmak eltérő kötődéseket fejeznek ki. A Duna-térség mint egész elsősorban szimbolikus jelentőséggel bír, s az osztrák központú közép-európaiság szinonimája is lehet (Ormos 2007). A három szakasz viszont egy-egy önálló térség, míg a Felső-Dunát a német és osztrák szakasszal azonosíthatjuk, addig a Közép-Duna-medence⁴ alatt a szlovák, magyar, szerb/horvát szakasz érthető, az Alsó-Duna pedig Délkelet-Európa, a Balkán és Kelet-Európa találkozási pontja, Bulgária, Románia, Moldávia és Ukrajna határtérsége. Megfigyelhetjük, hogy a válaszadók bizonyos esetekben saját országukat a Duna-térség részének, más esetekben valamely szakaszhoz tartozónak vélik inkább. Itt érdekes területi különbségeket találunk a válaszok között. A román, a szlovák és a szerb kérdőívek esetében tudunk különbséget tenni országrészek között. Romániában a bukaresti válaszadók közel 90%-ban az Alsó-Dunához tartozónak vélték Romániát, míg a Duna-térséget alig említették. Ezzel szemben az erdélyi és a temesvári válaszadók inkább a Duna-térséget preferálták, tehát ezzel is közép-európai közösségüket fejezték ki. Szerbiában hasonló (magas, mintegy kétharmados) súllyal jelent meg a Duna-térség és a Közép-Duna-medence egyaránt, de ha területi bontásban nézzük, akkor Belgrádban erősebb volt a Közép-Duna-medence pozíciója (73%), míg Vajdaságban a Duna-térségé (68%). Szlovákia esetében a területi különbség a dunaiság kérdésben jelenik meg elsősorban. Míg Pozsonyban a válaszadók 83%-a vélte úgy, hogy Szlovákia a Közép-Duna-medence része, s csak 53% szerint a Duna-térségé, addig Közép- és Kelet-Szlovákiában mindkét térség megjelent, de lényegesen gyengébb formában.

Ahogy a Kárpát-medence esetében tettük, a Közép-Duna-medence és a Pannon-medence esetében is megkértük a válaszadókat, hogy rajzolják be térképre ezen egységek határait. Bár e két fogalommal találkozott a hallgatók a tanulmányaik során, lehatárolásuk mégis hasonlóképpen bizonytalan volt, mint a Kárpát-medencéé. Míg a Kárpát-medence, mint láttuk, a szomszédaink fejében eltolódott a Keleti-Kárpátok térségébe, a magyarországi válaszadóknál pedig bizonytalanul ugyan, de egy Magyarország-központú nagyteret rajzolt ki, addig ez utóbbi két fogalom hasonló kiterjedésű osztrák, szlovák, magyar, szerb területre értelmeződött. A fő hasonlóság mindegyik esetben a bizonytalanság volt, tehát konkrét határok ez utóbbi két fogalomhoz sem kötődtek.

4 Itt egy kicsit pontatlanul, a közbeszédhez alkalmazkodva osztottuk fel a Duna térségét. A folyóvíz három szakasza a hivatalos felosztás szerint (Hardi 2012): a Felső-Duna a Morva folyó torkolatáig, a Közép-Duna Turnu Severinig (941 folyamkilométer) terjed, majd innen beszélünk az Alsó-Dunáról. A Közép-Dunát is három szakaszra osztjuk: Felső- (Dévény-Gönyű), Középső- (Gönyű-Báziás) és Al-Dunára (Báziás-Vaskapu). Jelen esetben viszont inkább a térség szemponyjából releváns Közép-Duna-medencét említjük, amelybe beletartozik a Bécsi-medence is. Teleki „Közép-Dunamedence” kifejezése a Bécsi-medencét és a Kárpát-medencét foglalja magába, de ugyanakkor utalt a „Felső-Dunamedencére”, amelyek kisebb kiterjedésűek, valamint az „Alsó-Dunamedencére” is. Tehát egy logikus geomorfológiai, hidrológiai rendszert vázolt fel, de ebből a köztudatban csak a középső él mint egység.

Mindez azt mutatja, hogy miközben a magyarság identifikációs szintje magas a Kárpát-medence fogalommal kapcsolatban, sőt, mint láthattuk, a legmagasabb nagytér-ségi identitásszintet mutatja a kutatásunkban, nincsen tisztázva annak földrajzi kerete. A többi nemzetnél is megjelenik ez a természeti tér, de más elnevezéssel, nyilván más ideológiai tartalommal, de hasonló földrajzi pontatlansággal, meghatározatlansággal. Úgy véljük, a magyar földrajz adós maradt egy modern Kárpát-medence vagy Közép-Duna-medence koncepciójának megalkotásával. Mint Hajdú Zoltán munkáiból láthattuk, a Kárpát-medence földrajzi bemutatása gyakorlatilag a korábbi államismereti földrajz folytatásaként működött, s a medence fogalom használata korábbi államterület használatát helyettesítette, majd ennek kibővítésével Teleki Pál eljutott a Közép-Duna-medencéig, amelyet már egy szűk Közép-Európa fogalomként kezelte. Ugyanakkor nem határolta le világosan mint természeti földrajzi egységet, természeti régiót, nincsenek erről világos térképek, munkák.

Másrészt hiányzik a Kárpát-medence és a Közép-Duna-medence modern politikai koncepciója, amely megfogalmazná azt, hogy a medencetérség területének összefogása milyen társadalmi-gazdasági előnyökkel járna, s ami leválthatná a két világháború közötti politikai tartalmat, vagyis a status quo ante alapján álló revizionista megközelítést. Voltak ugyan erre nézve kísérletek, mint pl. az MTA Regionális Kutatások Intézete által publikált „Kárpát-medence régiói” c. monográfia-sorozat (Horváth [főszerk.] különböző évek), valamint az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetének „Kárpát-medence földrajza” c. monográfiája (Dövényi [főszerk.] 2012),⁵ de a magyar tudományosságban és értelmiségi diskurzusban legalább részlegesen elfogadást nyerő modern Kárpát-medence-koncepció mindmáig nem született. (Tegyük hozzá, olyan sem született, ami nem nyert elfogadást – vagyis semmilyen sem.) Erre különösen akkor lett volna módja Magyarországnak, amikor a rendszerváltás utáni időszakban a térség „éltanulójának” számított, s az uniós csatlakozás előtt az összefogás szükségességét a térség többi országa is felismerte. Erre utalt a V4 együttműködés kialakítása. A Kárpát-medence-koncepció ezt kiegészíthette volna mint szomszédos térség. Az ilyen típusú együttműködések szükségességére utal napjainkban pl. a slavkovi egyezmény létrejötte, mely Ausztria, Csehország és Szlovákia között jött létre 2014-ben, egyes vélemények szerint a nagyobb kiterjedésű Visegrádi Egyezmény alternatívájaként.

A Közép-, Kelet-, Délkelet-Európa, Balkán: hova tartozunk mi, s hova a többiek?

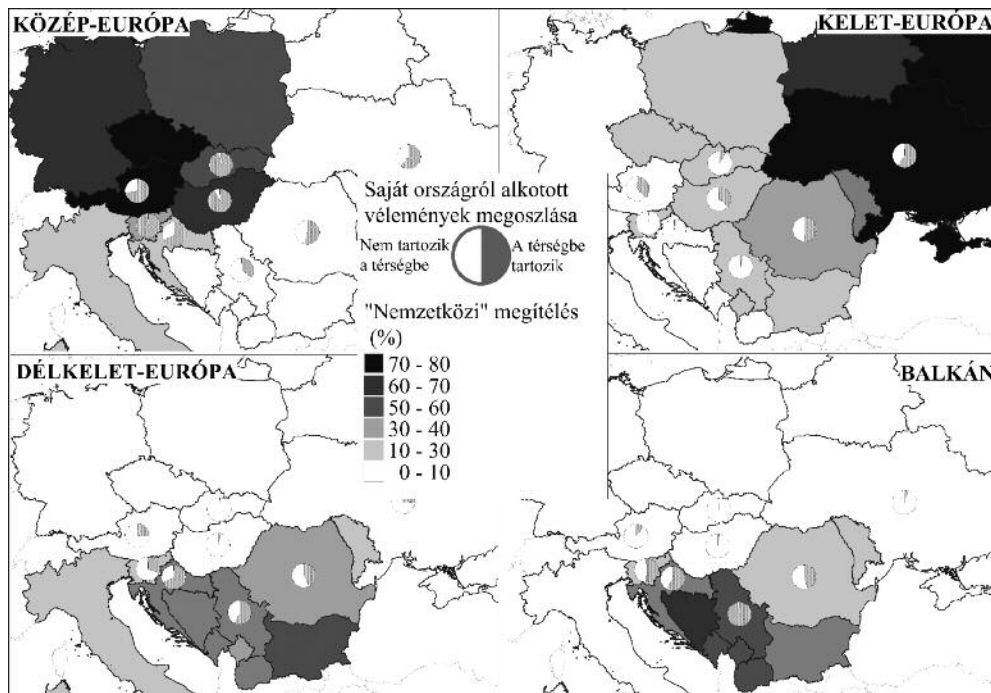
Most olyan szempontból vizsgáljuk meg a válaszokat, hogy a felsorolt négy fogalomba mely államok tartoznak a válaszadók információi alapján. Tehát mely államokat tekinthetünk általában Közép-, Kelet-, Délkelet-Európa, valamint a Balkán részének. A saját országon kívül minden egyes vizsgált és szomszédos országról megkérdeztük, hogy mely fogalmakba sorolná be őket a válaszadó, így minden ország „szavazatokat” kapott arra nézve, hogy közép-, kelet-európai vagy más térségbe tartozó-e. Ezeket a „szavazatokat” összegeztük.

5 Az MTA KRTK RKI/RKK könyvsorozata a magyarországi NUTS 2 szintű régiókat, s a szomszédos országok magyarul a régiót mutatja be, elsősorban társadalomtudományi megközelítésben. Az MTA FKI monográfiája klasszikus földrajzi megközelítésben tárgyalja a Kárpát-medence teljes területét.

A válaszadók szavazatai alapján világosan kirajzolódnak az egyes téregységek. A 2.2.14 ábra összefoglalja a válaszokból kikövetkeztethető eredményeket. Az ábra azt mutatja meg, hogy az egyes országokat a válaszadók mekkora aránya „szavazta be” az egyes térkategóriákba. Külön bontottuk a válaszadók saját és a többi országról alkotott véleményét. Így külön beszélhetünk a) a nemzetközi megítélésről (tehát hogy egy országot a többi országban élő válaszadók hány százaléka ítéli egy adott térséghez, pl. Közép-Európához tartozónak), valamint b) a válaszadók nagytérségi identifikációjáról (tehát a saját országot a válaszadók hány százaléka tartja az adott térséghez tartozónak). Ez a két vizsgálati irány együtt alakítja ki azokat a mentális nagytereket, amelyek modelljét az elemzés végén megalkotjuk, s amelyek segítségével láthatjuk a válaszokból kikövetkeztethető változásokat. A nemzetközi megítélés elemzésénél csak azokat az országokat színeztük be az egyes térkategóriák térképén, amelyekre a válaszadók több mint tíz százaléka voksolt. Azt, hogy a válaszadók mekkora aránya tartja a saját országát az adott térséghez tartozónak, kördiagramok mutatják az egyes országoknál.

Válaszadóink mentális térképén a négy térfogalom részben átfedi egymást. Közép-Európa keleti, egykori államszocialista országai (Lengyelországtól Bulgáriáig) halványan ugyan, de a Kelet-Európa fogalmkörébe is beletartoznak. Ugyanakkor Délkelet-Európa és a Balkán fogalma egy állam (Olaszország) kivételével földrajzilag azonos teret fednek le, csak a hangsúlyok mások.

2.2.14 ábra: A négy nagytérség kiterjedésének megítélése

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Kevés olyan ország van, amely csak egy vagy legfeljebb kettő térfogalomba sorolódik be. Határozottan helyezhető el Ausztria és Németország, amelyek csak Közép-Európánál jelennek meg. Kelet-Európa magterületének tekinthetők a válaszadók szerint Oroszország, Ukrajna és Belorusszia, amelyek csak ennél a térfogalomnál kerültek fel a térképre. A Délkelet-Európa/Balkán térségben az alábbi államok tekinthetők olyannak, amelyek nem jelennek meg más térfogalomnál: Macedónia, Montenegró és Bosznia-Hercegovina nevezhető egyértelműen délkelet-európai/balkáni országnak, bár két térfogalomnál jelennek meg, de ezek, mint említettük, földrajzi értelemben azonos térre vonatkoznak.

Mind a négy kategóriába bekerült viszont Szlovénia, bár relatíve magas arányban Közép-Európa részének tartják a válaszadók, de viszonylag magas a három másik fogalom részesedése is.

Mivel nyolc országban végeztük a vizsgálatainkat, ezért ezek esetében tudunk beszélni a nagytérségi identifikációról. A válaszadók besorolták saját országukat is. Arra kértük őket, hogy jelöljék be, mely nagytérség vagy nagytérségek részét képezi saját államuk: tehát több irányba is besorolhatták országukat. Az ábrán kördiagramok mutatják, hogy az adott ország válaszadóinak mekkora aránya sorolta be saját országát az adott térfogalomba.

Itt kétféle diszkrepancia vizsgálható: amikor egy országot a nemzetközi közvélekedés kevésbé tart egy régió részének, míg a saját lakói odasorolják, s ennek az ellenkezője, amikor egy ország bekerül egy térfogalomba, miközben az állampolgárok nem érzik oda tartozónak.

Az első eset szignifikánsan a Közép-Európa fogalomnál lép fel. Látható, hogy a magterület országaiból háromban vizsgáldtunk (Ausztria, Szlovákia és Magyarország), s mindhárom esetben a nemzetközi megítélés határozottan ide sorolta őket, miközben saját lakosságuk magas arányban ide tartozónak tekinti az országot. Ugyanakkor több olyan állam is van, amit a nemzetközi megítélés nem vagy csak alacsony arányban sorol ide, de saját lakossága erős közép-európai identitással rendelkezik. Így térképünkéből látható, hogy Ukrajna és Románia esetében a más országbeli válaszadók kevesebb mint 10%-a tartotta ezeket az országokat közép-európainak, míg az ukrán és román válaszadók 61, illetve 53%-a sorolta országát ide. (Ukrajnában a felvételezés, mint említettük, 2014 tavaszán készült, így az akkor kirobbant konfliktus is hozzájárult ahhoz, hogy az orosz orientáció nagyarányú elutasítást nyert.) Hasonló a helyzet Horvátországban és Szerbiában is, ahol a válaszadók bő kétharmada, illetve harmada jelölte Közép-Európát mint saját régiót, miközben a többi ország válaszadóitól csak 16, illetve 9%-ot kaptak. Szlovénia közép-európaisága nem lehet kérdés: bár a nemzetközi vélekedés csak közel 40%-ban sorolta ide az országot, de a saját lakosság 97%-a, ami a legmagasabb arány a vizsgálat során. Így elmondhatjuk, hogy a térség lakóinak közép-európai identitása erős. A szomszédság által alkotott Közép-Európa-kép is határozott, körvonalazható. Ugyanakkor igaz lehet több szerző véleménye, miszerint a hidegháború idején szunnyadó Közép-Európa-tudat újraéledését a 20. század nyolcvanas éveiben figyelhetjük meg, első sorban ellenzéki körökben. A térkonceptió ismételt feltűnése a térség népeit segítette hozzá mintegy eszközként ahhoz, hogy önmagukat Kelet-Európából Nyugat-Európába „helyezzék át” tudati értelemben, hangsúlyozva kötődésüket a nyugati kultúrához (Hagen 2003). (Persze külső nézőpontból ez az identitáskeresés kevésbé emelkedettnek is tűnhet, lásd Wagner 2003 idézetét az előző fejezetben). A magas szintű közép-európai iden-

titás több esetben a Kelet-Európától való elfordulást, míg Szlovénia esetében a Balkáni kötődések háttérbe szorítását jelenti.

A második lehetőség, amikor egy országot a közvélemény valamely régió résznek tart, míg lakói ezt a véleményt kevésbé osztják. Erre tipikus eset a Kelet-Európa fogalom. Közép- és Délkelet-Európa számos állama bekerült a Kelet-Európa lehatárolásba is: Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Szlovénia, Szerbia, Koszovó, Bulgária és Románia egyaránt része a válaszadók által alkotott Kelet-Európa fogalomnak. Ebből Szlovákia, Szlovénia, Szerbia és Ukrajna esetében a közvélekedés belesorolta az adott országot ebbe a térfogalomba, míg saját lakói ennél kisebb, Ukrajna kivételével egészen csekély mértékben érezték magukat kelethez tartozónak.

Közép-Európa esetében egy országnál fordult elő, hogy a lakói kevésbé érezték magukat közép-európainak, mint amennyire a többiek tartották őket annak, s ez Ausztria, mely ennek a régióknak egyik központi, jellegadó állama. Az osztrák válaszadók 72,3%-a áll szemben a többiek megítélése szerinti 78,2%-kal. Mindkettő magas arány, így egyértelmű Ausztria besorolása, de összevetve a többi ország Közép-Európa-identifikációjával, ebben a helyzetben eltérő tendenciát jelez. Paul Luif (2012) véleménye, hogy Ausztria már nem egyértelműen Közép-Európa része, különösen a saját lakói megítélése szerint. A hidegháború kettéosztottsága, miközben a Közép-Európaiság eltűnni látszott, eleve a Nyugathoz sorolta az országot, majd az uniós belépés, a gazdasági különbségek leválasztották egykori területi háttéréről. Osztrák válaszadóink véleményéből egy Németország–Ausztria tartalmú Közép-Európa kép bontakozik ki egyébként is. Szomszédaikról alkotott képük inkább „kelet-európai”. Csehország, Szlovákia és Magyarország bekerülése a Kelet-Európa fogalomba elsősorban az osztrák válaszadók véleménye alapján következett be. Csehország Kelet-Európához tartozását átlagosan a válaszadók 11,4%-a gondolta, míg az osztrákok körében ez az arány 51%-volt. Szlovákia esetében 14,8, illetve 54,5%. Magyarországnál 11,5 és 51,8% lett az eredmény. Tehát a hidegháborús „Ostblock” kép tovább él válaszadóinknál.

Románia és a románok véleménye nem kevésbé érdekes. Míg a többi országban élő válaszadó véleménye alapján Kelet-Európához (35%) és Délkelet-Európához (36,8%) egyaránt tartozik az ország, kisebb részben került említésre a Balkán (18,6%), s elvétve Közép-Európa (7,5%), addig a román válaszadók körében a négy fogalom megítélésében csak kis különbségek adódtak, nem mozdultak el a vélemények egy jellegzetes irányba. A legmagasabb részesedést Közép-Európa érte el (53,3%), de nem sokkal maradt el a többi sem (Kelet-Európa 50,4; Délkelet-Európa 42,3; Balkán 45,5). Az ország valóban a három régió határán helyezkedik el, s egyes területei mutatnak hasonlóságot az említett régiókkal. Érződik az a román állami törekvés, hogy az országot Közép-Európa részévé tegyék. Ez meglátszik a politikusi megnyilatkozásokban, a tankönyvek, térképek használatában. A korábbi délkeletiséget ezekben egyre inkább felváltja a közép-európaiság.

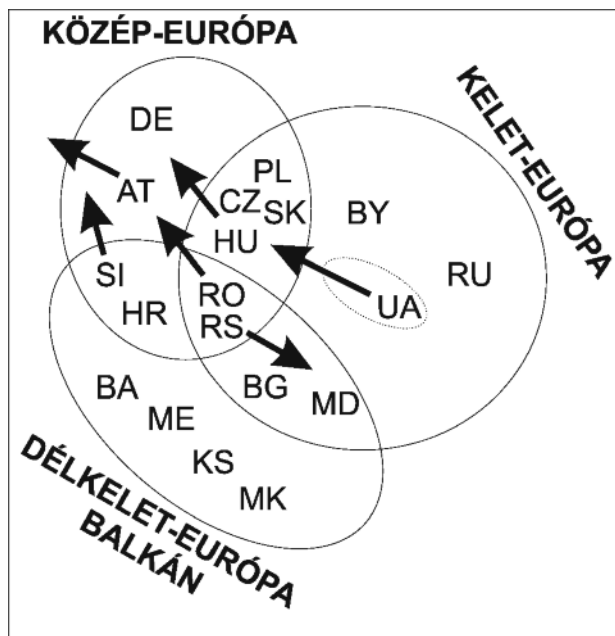
Mint már fentebb említettük, a Délkelet-Európa és Balkán fogalma térben fedi egymást. Az általános szóhasználatban Délkelet-Európa valamivel szélesebb területet lefedő fogalom, mint a Balkán, de ez utóbbi inkább rendelkezik érzelmi, értéktartalommal. Mindezeket eredményeink is tükrözik. Válaszadóink ebben az esetben bizonytalanabban alkottak véleményt, mint Közép- és Kelet-Európa esetében. Nem találunk olyan magas értékeket a véleményeknél, mint az előző két régió esetében. Az ide tartozó országoknál a két fogalom eltérő tartalmát inkább csak a belső arányok különbségei jelzik. Délkelet-Európa megítélése kiegyenlítettebb, míg a Balkáné koncentráltabb. Az előbbi esetében

csak Bulgária ugrik ki valamelyest (50,6%), míg a többi ország egyenletesen 39–50% között mozog. Ez megfelel a fogalom politikai-kulturális tartalmának, ami semlegesebb, mint a Balkán fogalma. A Balkán ennél markánsabb, s koncentráltabb: központi eleme Bosznia-Hercegovina, amely a megkérdezettek 63,4%-a szerint tartozik ide, s ez kiegészül Szerbiával, Montenegróval, Macedóniával és Koszovóval. Látható, hogy ma a „balkániság” ezzel a maggal azonosul, s látható, hogy ezek az országok azok, amelyek nem nyertek még felvételt az Európai Unióba. Az uniós tag Bulgária kevésbé számít válaszadóinknál „balkáninak” mint inkább délkelet-európainak, s hasonló a helyzet Románia esetében. Romániánál ezt a földrajzi tények is igazolják, hiszen a Balkán földrajzi határa a Duna folyó, tehát Románia nem tartozik bele.

Általában a „balkáni” jelzőt pejoratívnak érezzük, de az identifikációs eredményeknél ez megdőlni látszik. Szerbia esetében a szerb válaszadók 96,3%-a tartotta országát balkáni országnak, míg csupán 56,5%-a délkelet-európainak. A szlovén közép-európaiság és a magyar Kárpát-medenceiség mellett ez a legmagasabb identifikációs arány az eredmények között.

A megismert eredmények alapján az alábbi modellben foglalhatjuk össze a válaszadók mentális térképén kirajzolódó nagytérségi mintázatot.

2.2.15 ábra: A vizsgált nagyterek szerkezeti modellje, s nagytérváltási folyamatai

Forrás: Kérdőívek 2014 eredményei alapján, saját szerkesztés.

Ábránkon látható, hogy a térség mozgásban van. A térségváltó országok nyugati irányba törekednek, így Közép-Európa s vele Kelet-Európa térfogalma is keletebbre tolódik. A nagyterek átfedő részein kialakult egy „Köztes-Európa”, melyet német meghatározásával „Zwischeneuropá”-nak is nevezhetünk. Ahogyan mindegyik térfogalom átalakul, úgy ez a fogalom sem a 20. század eleji értelmében használható, hanem egy olyan értelemben,

ami azokat az országokat takarja, amelyek hovatartozása átalakulóban van, elsősorban a nyugati és a keleti orientáció között. A köztesség leginkább Románia és Szerbia esetében érződik, itt Szerbia esetében valószínűsíthető a nagytérváltás, átkerülve a kelet és délkelet metszetébe, ahol évtizedeken keresztül Bulgária helyezkedett el, s amelyet kényszerűen ma is elfoglal. Erre kérdőívünk más részén találunk bizonyítékot, amelyet tanulmányunk más részeiben mutatunk be. A kapcsolatrendszerek és preferenciák elemzésénél a szerb (s még a szlovák) válaszadók tűntek ki erős orosz szimpátiával.

A vizsgált négy nagytérség intenzíven él tehát a mai gondolkodásunkban is. A Kelet-Európa-koncepciók közül voltaképpen egyik korábbi sem érvényes igazán, hanem egy új, Oroszország központú posztszovjet teret értünk alatta elsősorban, másodsorban pedig a volt szocialista országokat különbözteti meg ez a jelző, elsősorban az unió korábbi tagjaitól való elhatárolódást jelezve.

A Közép-Európa-elképzelések jól tükrözik a fogalom történelmi terét: a német-osztrák vezetésű, kulturális, geopolitikai teret, jellemző, hogy minél közelebb van egy állam a térség fejlett központjához, annál szűkebben értelmezi a térséget, míg a horvát, szerb, román válaszok elnagyoltabb, szélesebb Közép-Európát mutatnak. Ebből is látszik, hogy a közép-európaiság valahol érték is, s egyfajta elköteleződést is jelenthet.

A Balkán fogalma a félsziget valós, földrajzi kiterjedésnél kisebb területre koncentrálódik. Ennek oka lehet, hogy a Balkán, balkániság, a korábban bemutatottak értelmében nem pozitív kicsengésű jelző, s a geopolitikai válságtérséggel azonosul. Ezért mára a jelentés szűkebb értelemben a Nyugat-Balkánra koncentrál, míg a Délkelet-Európa fogalom semleges kifejezéssé vált, s elvesztette a német geopolitikai jelentőségét.

Mint látjuk, térfogalmaink jelenleg is átalakulóban vannak. A fogalomhasználat mikéntjének jelentősége általában válságos időszakokban erősödik fel. A rendszerváltás kori átalakulást jelenleg a kelet-európai események írják felül, illetve erősítik meg.

A kapcsolatrendszerek földrajzi mintái

A térség államai között élénk lakossági kapcsolatok tapasztalhatók, különösen a rendszerváltás óta. Válaszadóink körében a többi országhoz fűződő viszonyukat három dimenzióban vizsgáltuk: egyrészt felmértük a valós tapasztalataikat azzal, hogy rákérdeztünk a vizsgált országok közül azoknak a nevére, amelyeket felkerestek az elmúlt öt évben, így a reális mozgáspályákat sikerült felrajzolnunk. Másfelől a preferenciákat és diszpreferenciákat vizsgáltuk, s harmadrészt értékeltettük a gazdasági kooperáció jelentőségét minden ország esetében.

A válaszadók elmúlt öt évben tett utazásai alapján a térségben egy elég aszimmetrikus kapcsolati háló rajzolódott ki. Az utazások számát nem kérdeztük, csak azt a tényt rögzítettük, hogy járt a válaszadó a megnevezett országban. Eredményeink kidolgozásánál a romániai, szlovákiai, ukrainai és szerbiai válaszok esetében külön vettük a kisebbségi magyarok által kontrollcsoportként kitöltött kérdőíveket, tekintettel arra, hogy az ő kapcsolatrendszerük erősen Magyarország-centrikus, s azokat külön elemeztük, így a válaszok között csak az adott ország nyelvén, a többségi nemzet körében lekérdezettek információi szerepelnek.

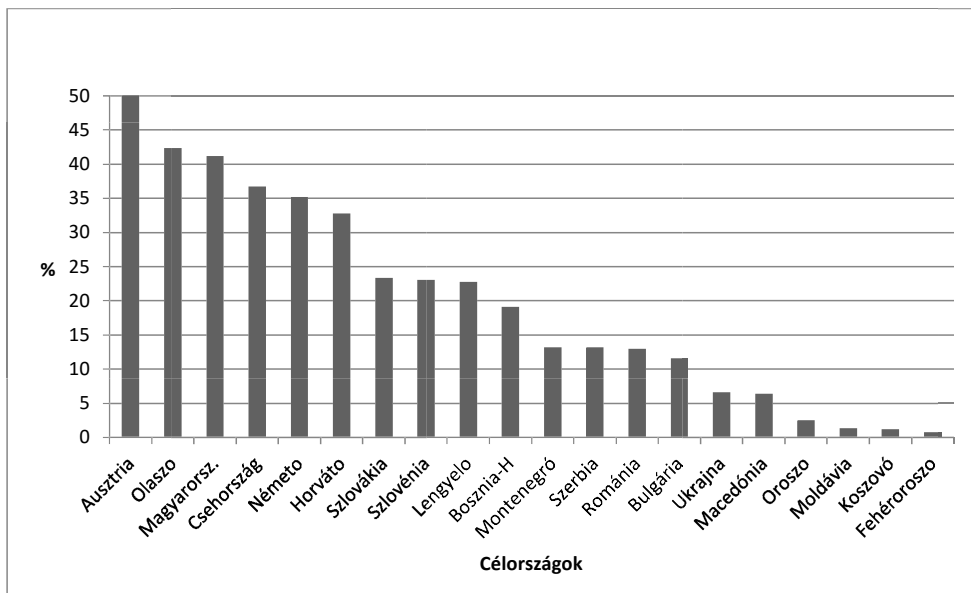
A válaszadók közül átlagosan 9,3% nem utazott egyik országba sem az elmúlt öt évben. Ez az átlag nagy különbségeket takar. Az ukrán válaszadók több mint fele, a románok közül több mint 30% nem nevezett meg országot, amit felkeresett volna. A magyar

diákok közel 7%-a válaszolt így, míg a többi országban 0 (Szlovénia) és 3,4% (Horvátország) között mozgott ez az érték. Válaszadóink átlagosan 4,4 országot neveztek meg, ahol az elmúlt öt évben jártak. Az átlagot a szlovén válaszadók haladták meg jelentősen 5,5 ország említésével válaszadónként, de átlag felett volt az érték Horvátországban (5,1) és Szlovákiában (4,9), átlagos Ausztriában (4,4). A legkevesebb országot a román válaszadók említették (3,4). Hasonlóan alacsony volt a magyar válaszok átlaga (3,7) és valamivel magasabb az ukránoké (4,2) és a szerbeké (4,3).

Az utazási aktivitás különbségeit sok tényezővel lehet magyarázni. Nyilván összefügg az anyagi lehetőségekkel is, hiszen a gazdagabb országokban magasabb volt az utazók aránya, de itt figyelembe kell venni a motivációt is, ezt viszont nem vizsgáltuk. Az biztos, hogy szegényebb országokban a motivációs skála szűkül, hasonlóan az anyagi lehetőségekhez. Itt meg kell ismét említeni, hogy ezekben az értékekben nincsenek benne a magyar kisebbségi kontrollcsoportok válaszai. Az ő esetükben alapvetően eltérnek a kimutatható eredmények. A szerbiai és szlovákiai magyarok jóval kevesebb országot kerestek fel, mint a szerb és szlovák válaszadók, ami a többségi nemzet tagjainak nagyobb utazási intenzitásával magyarázható. Másrészt viszont Szerbiában és Szlovákiában nem akadt olyan magyar válaszadó, aki ne járt volna külföldön (ez elsősorban Magyarországot jelenti) az elmúlt öt évben, míg Romániában és Ukrajnában a magyar kontrollcsoportból csak egy-egy fő jelezte, hogy nem utazott, s ez különösen a román és ukrán válaszadók fent említett magas immobil arányával összevetve feltűnő.

Igazi „HUB” országnak Ausztria számít, ahol a nem osztrák válaszadók fele megfordult az elmúlt öt évben, majd Olaszország és Magyarország követi a sorban, szintén magas aránnyal (2.2.16 ábra).

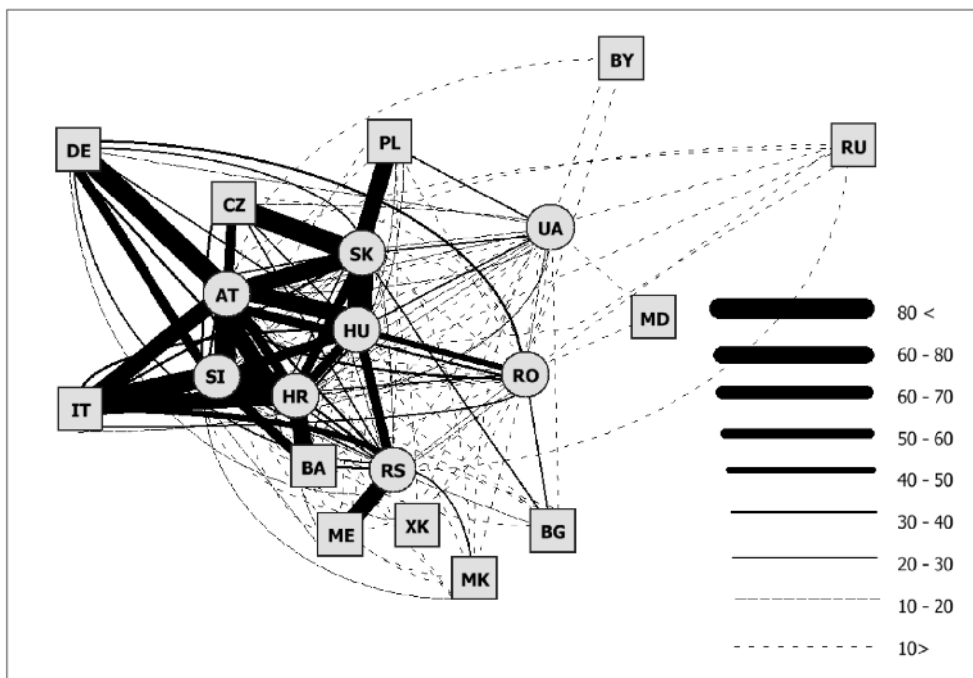
2.2.16 ábra: Azon válaszadók aránya, akik az adott országot felkeresték az elmúlt öt évben (%)

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Ha az említett utazások adataiból egy kapcsolati ábrát készítünk (2.2.17 ábra), akkor első pillantásra nyilvánvalóvá válnak az aszimmetrikus kapcsolatok. A pontos értelmében segít a 2.2.11 táblázat is. A válaszok alapján feltűnő a vizsgált térség nyugati oldalának intenzitása, míg keleten lényegesen gyébrebbek a kapcsolatok. Kétségtelen, hogy a legintenzívebb kapcsolatokat a szlovén válaszadók mutatják, akik valamennyien jártak Horvátországban, s kilencven százaléknál magasabb arányban Ausztriában és Olaszországban. Mellettük a másik erős kapcsolat az osztrák diákokat fűzi Németországhoz, mivel közel 84%-uk járt ott, valamint a szlovákokat Csehországhoz (80,9%). Látható, hogy a valaha egy államhoz tartozó, azonos vagy szoros rokonságban álló nyelvet beszélő területek között a legintenzívebb a kapcsolat. Ezt igazolják a magyar kontrollcsoportok is, akiket az általános elemzésből kiemeltünk. A szerbiai és szlovákiai magyarok közül mindenki, míg a romániai és ukrainai magyarok elsőprő többsége (98,8, ill. 90,9%) járt Magyarországon az elmúlt öt évben.

2.2.17 ábra: Kapcsolatok a vizsgált országok között a válaszadók előző öt évi utazási céljai alapján

Körrel jelzett országok: a lekérdezés országai; négyzettel jelzett országok: szomszédok.
 Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

A bemutatott, kiugróan erős kapcsolatok mellett még számos más, erős kapcsolatot is találunk a térség nyugati részében, így pl. a szlovákok lengyelországi és magyarországi, valamint Ausztria kapcsolata valamennyi vele szomszédos országgal. A térség keleti-déli részében csak Szerbia és Montenegró között találunk olyan erős kapcsolatot, ami

környezetéből kiemelkedik (64,2%).⁶ A volt jugoszláv tagköztársaságok között erős kapcsolatot látunk Horvátország, Szlovénia és Bosznia-Hercegovina között is, de Szerbia látványosan elszigeteltebb helyzetben van. Áruklodóak az alacsony intenzitású kapcsolatok is, hiszen Szerbia egykori társországaival gyenge összeköttetéseket láthatunk.

A másik érdekes tapasztalat az aszimmetrikus kelet–nyugati kapcsolatok rendszere (2.2.11 táblázat). Ez azt jelenti, hogy a keletebbre fekvő országokból magas arányban keresnek fel nyugatabbi országokat, míg az ellentétes irány lényegesen rosszabb értéket mutat. A különbség természetesen változó. (Ezt a kölcsönösséget nyilván csak annak a nyolc országnak a viszonylatában vizsgálhatjuk, ahol kérdőívünket lekérdeztük.) Extrém példa, hogy a szlovén diákok 92,2%-a járt Ausztriában, míg az osztrákoknak csak harmada Szlovéniában. Távolsági példa a román–osztrák viszony: 37,7 vs. 5,4%-os értékekkel. Mindez mutatja, hogy a hálózat a fent említett erős kapcsolatrendszerek mellett centralizált nyugati, elsősorban osztrák irányban. A sorból kicsit kilóg Horvátország és Szlovénia kapcsolata, mert míg valamennyi szlovén diák járt Horvátországban, addig a horvátoknak csak 71,2%-a mozgott az ellenkező irányba. Érdekes Ausztria és Magyarország helyzete, ami kiemeli „HUB” szerepüket (nyilván Ausztriában erősebb a célország, míg Magyarországon a tranzitország jelleg). Mindkét esetben magas látogatottság mellett jellemző, hogy a bilaterális viszonyokat megvizsgálva lényegesen magasabb az Ausztriában és Magyarországon jártak aránya, mint az ellenkező irányba mozgóké. Tehát a magyar válaszadók általában kisebb arányban keresték fel a szomszédos országokat, mint az ott élő diákok Magyarországot. Ez alól csak a magyar–ukrán viszony a kivétel, ahol a magyarok látogattak nagyobb arányban Ukrajnába, mint fordítva. Ez annál is inkább érdekes, mert jellemző a nagyszámú magyar turista Erdélyben és a Felvidéken, de mégis, a román és szlovák nemzetiségűek közül is magasabb arányban látogattak Magyarországra, mint a magyarok Romániába vagy Szlovákiába.

2.2.11 táblázat: Azon válaszadók aránya, akik a kérdezést megelőző öt évben felkeresték az adott célországot (%)

		Célországok (A vizsgálatba bevont országok)							
		Ausztria	Horvát- o.	Magyar- orsz.	Romá- nia	Szerbia	Szlová- kia	Szlové- nia	Ukrajna
Válaszadók országa	Ausztria		52,7	58,0	5,4	7,1	26,8	33,9	2,7
	Horvát- ország	63,0		56,2	2,1	26,7	26,0	71,2	2,7
	Magyar- ország	63,9	30,7		38,5	17,2	55,7	15,2	10,7
	Románia	37,7	7,4	48,1		16,0	6,8	7,4	4,3
	Szerbia	34,2	32,5	51,7	13,3		17,5	27,5	0,8
	Szlovákia	66,5	51,5	61,3	8,2	6,7		12,9	16,0
	Szlovénia	92,4	100,0	50,0	1,5	18,2	12,1		0,0
	Ukrajna	11,1	13,3	20,0	11,1	6,7	22,2	4,4	

6 Sajnos Szerbia sajátosságai miatt az ott lekérdezett kérdőívekből ki kellett hagynunk Koszovót mint önálló államot. Így erről a kapcsolatról nincs információnk.

	Célországok (További, kérdezett országok)					
	Bosznia-H.	Bulgária	Csehország	Fehéroroszo.	Koszovó	Lengyelo.
Ausztria	8,9	5,4	50,9	1,8	0,9	8,9
Horvátország	62,3	4,1	49,3	0,0	0,0	12,3
Magyarország	4,5	4,1	20,1	0,8	0,8	16,8
Románia	0,6	25,9	6,8	1,2	1,2	3,7
Szerbia	39,2	12,5	22,5	0,8	0,0	5,0
Szlovákia	6,2	21,1	80,9	0,0	2,6	79,4
Szlovénia	53,0	3,0	30,3	0,0	3,0	6,1
Ukrajna	2,2	8,9	15,6	2,2	2,2	20,0
	Célországok (További, kérdezett országok)					
	Macedónia	Moldávia	Montenegró	Németo.	Olaszo.	Oroszo.
Ausztria	2,7	0,0	5,4	83,9	68,8	8,0
Horvátország	4,8	0,0	10,3	30,1	66,4	2,7
Magyarország	3,7	0,8	5,3	27,9	30,3	0,0
Románia	1,9	5,6	2,5	35,2	21,0	1,2
Szerbia	27,5	0,8	64,2	19,2	43,3	2,5
Szlovákia	3,1	0,0	7,2	27,3	30,4	1,5
Szlovénia	10,6	0,0	16,7	54,5	92,4	3,0
Ukrajna	2,2	4,4	6,7	17,8	15,6	8,9

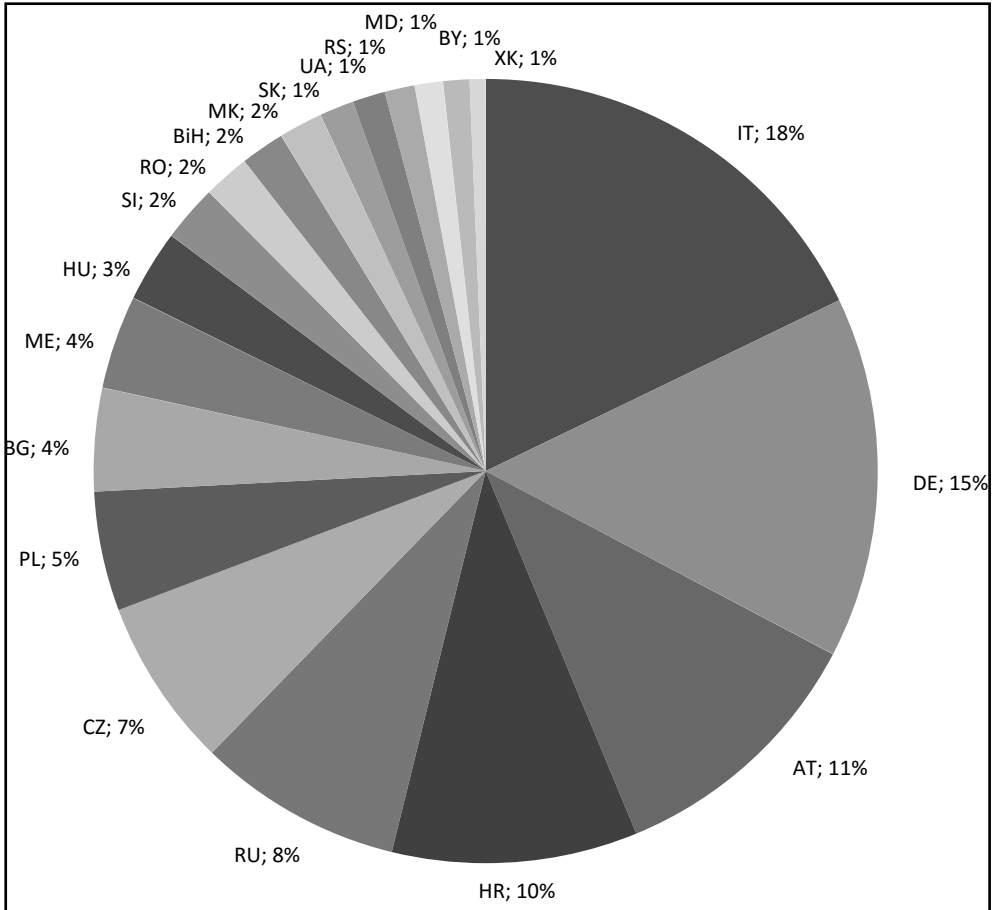
Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Megvizsgáltuk a hallgatók preferenciáit és diszpreferenciáit is. Megkértük őket, hogy válaszszák ki, s állítsák sorrendbe a vizsgált országokból azt az ötöt, ahova leginkább, s azt az ötöt, ahova legkevésbé szeretnének elutazni. A kiválasztás és a sorrend alapján az országok pontokat kaptak, s ezeket a pontszámokat értékeltük. Mindezzel az érzelmi kapcsolatokat vizsgáltuk, azt, hogy a hallgatók „szívük szerint” mely országokat, irányokat preferálják.

A preferencia alapján kialakított sorrendet (a kapott pontok megoszlását az országok között a 2.2.18 ábra mutatja be.

Látható, hogy a preferált országok elsősorban a térség nyugati felén elhelyezkedő, gazdagabb országok, amelyek elsősorban a keleti oldalhoz képesti életszínvonalukkal váltak vonzóvá a válaszadók számára, de Olaszország és Horvátország esetében nem elhanyagolandó szempont az sem, hogy fontos nyári üdülési célterületek is. Meglepő, hogy a preferencia nem változik lényegesen a válaszadó országa szerint. Gondolhatnánk, hogy a gazdagabb országok válaszadói elsősorban az üdülési cél szerint választanak célországot, míg a szegényebb országokban elsősorban az életszínvonal motivál. De ha megnézzük a leginkább vágyott országokat, akkor nem találunk jelentős különbséget. A 2.2.12 táblázat mutatja az célországok preferencia-sorrendjét a válaszadók országa szerint. Táblázatunkat kiegészítettük a kisebbségi magyar kontrollcsoportok véleményével, de jelentős eltérést ott sem találunk. Mindegyik lekérdezett országban az első öt hely lényegében ugyanazon hat célország között oszlik meg: Olaszország, Németország, Ausztria, Horvátország és Oroszország. Ezt a rendet csak az osztrák válaszadók törlik meg, ahol ötödikként Magyarország neve következik, s a kisebbségi magyar kontrollcsoportok preferencia-sorrendje tér el, mivel a szerbiai és az ukrainai magyaroknál az anyaország szerepel az ötödik helyen, s ők hozták még be az első öt közé Lengyelországot, illetve a szlovákiai magyarok Bulgáriát és Montenegrót.

2.2.18 ábra: A válaszadók preferenciája alapján adott pontszámok megoszlása az országok között

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Az elutasítás vizsgálatánál is hasonlóan jártunk el. Itt a legmagasabb pontszámot az az ország kapta, amelyet a válaszadók leginkább elutasítottak. Ha a teljes sorrendet nézzük, akkor látható, hogy az elutasítás mértéke keleti és délkeleti irányban növekszik, a válságokkal küzdő, szegényebb országok azok, ahova a válaszadók semmiképpen sem szeretnének utazni (2.2.19 ábra).

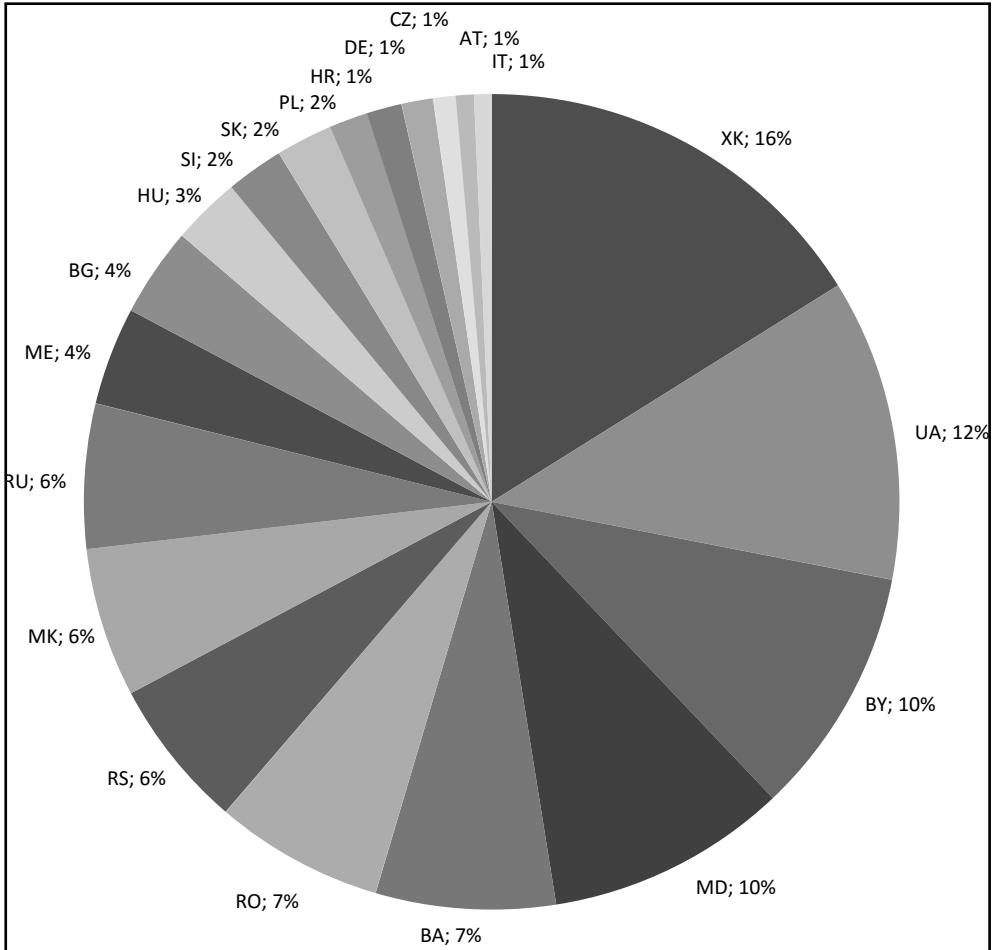
Az elutasításban a két válságtérség, Koszovó és Ukrajna vezet, nem sokkal marad le tőlük Fehéroroszország és Moldávia. Ezek az országok gazdaságilag is a leggyengébbek a vizsgált térségben. Az elutasítás másik motivációja a nemzeti etnikai ellentétekben fogalmazódik meg, s emiatt az országonkénti elemzésnél már színesebb képet találunk, mint a preferenciák esetében (2.2.13 táblázat).

2.2.12 táblázat: „A hova utazna a legszívesebben?” kérdésből kialakított ország preferencia-sorrend nemzetiségenként (rangszámok)

Ország	Összes átlaga	A válaszadó nemzetisége								Kisebbségi magyar kontrollcsoportok			
		Oszták	Horvát	Magyar	Román	Szerb	Szlovák	Szlovén	Ukrán	Romániai	Szerbiai	Szlovákiai	Ukrajnai
		Olaszország	1	1	3	1	3	1	1	5	1	1	1
Németország	2	3	1	2	2	3	3	1	2	2	2	5	3
Ausztria	3		4	4	1	2	5	4	3	4	3	8	7
Horvátország	4	2		3	4	6	2	13	5	3	4	2	2
Oroszország	5	4	2	7	5	4	4	2	16	6	12	7	15
Csehország	6	6	5	5	10	5	8	3	4	5	11	6	10
Lengyelország	7	8	6	6	7	7	10	7	6	8	8	9	4
Bulgária	8	9	16	8	9	15	6	14	7	11	7	3	6
Montenegró	9	10	8	10	8	18	7	6	8	7	10	4	8
Magyarország	10	5	10		6	9	18	17	10	9	5	10	5
Szlovénia	11	7	15	11	12	8	9		19	12	9	13	12
Románia	12	11	13	9		14	12	15	17		6	11	11
Bosznia	13	17	12	15	18	12	11	9	11	10	13	12	13
Macedónia	14	15	7	12	19	13	13	11	12	16	17	14	9
Szlovákia	15	14	14	14	16	10		12	9	13	14		19
Ukrajna	16	12	9	19	15	17	16	8		15	15	18	
Szerbia	17	18	11	17	11		14	10	18	18		19	18
Moldávia	18	13	17	18	13	11	19	16	13	17	18	16	17
Belo-russzia	19	16	18	13	17	16	15	18	15	14	16	15	16
Koszovó	20	19	19	16	14		17	19	14	19		17	14

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

2.2.19 ábra: A válaszadók diszpreferenciája alapján adott pontszámok megoszlása az országok között

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Az összes válasz alapján kialakított sorrend öt állama közül legalább három mindegyik válaszadói csoportnál az élre kerül, de melléjük bejönnek más országok is, általában olyanok, amelyekkel történelmi, geopolitikai, etnikai ellentétek alakultak ki. Minden csoport Koszovót utasítja el elsősorban, kivéve az ukránok, akiknél Oroszország áll az első helyen.⁷ Az egyes válaszadói csoportoknál az alábbi sajátosságok merültek még fel: a horvát válaszadóknál a leginkább elutasítottak közé került Szerbia, s viszonyossági alapon a szerbeknél Horvátország.⁸ A magyar válaszadóknál Oroszország került be az öt, leginkább elutasított

7 Hangsúlyozzuk, hogy a kérdőívek felvételére 2014 tavaszán, a kelet-ukrajnai válság kitörésekor került sor, s ez nagymértékben motiválta az ukrán fiatalok oroszellenességét.

8 A Szerbiában felvett kérdőívekből (a magyar és szerb nyelvűekből egyaránt) ki kellett hagynunk Koszovót mint államot, így arra nézve nem is érkeztek válaszok.

ország sorába, míg a románoknál Magyarország. Az ukrán válaszadóknál bekerült a sorba Szerbia is, talán mint az egyik legismertebben oroszbarát állam. Az osztrák válaszadóknál Románia és Szerbia, míg a szlovéneknekél Románia került be a legelutasítottabb országok közé, de ennek háttérben valószínűleg ezen országok gazdasági hátránya állhat.

2.2.13 táblázat: „A hova utazna a legkevésbé szívesen?” kérdésből kialakított ország diszpreferencia-sorrend nemzetiségenként (rangszámok)

Ország	Összes átlaga	A válaszadó nemzetisége								Kisebbségi magyar kontrollcsoportok			
		Osztrák	Horvát	Magyar	Román	Szerb	Szlovák	Szlovén	Ukrán	Romániai	Szerbiai	Szlovákiai	Ukrajnai
		Koszovó	1	1	1	1	1		1	1	4	1	
Ukrajna	2	2	4	2	6	2	2	5		3	1	2	
Belo-russzia	3	3	3	3	3	1	8	2	2	4	2	3	6
Moldávia	4	7	2	5	4	3	4	4	3	2	6	4	5
Bosznia-H.	5	6	9	7	2	7	5	11	8	5	4	8	4
Románia	6	5	6	6		5	3	3	7		8	6	3
Szerbia	7	4	5	8	10		7	10	5	7		5	7
Macedónia	8	8	11	9	7	9	6	7	6	8	3	9	10
Oroszország	9	10	14	4	8	12	11	9	1	6	5	7	2
Montenegró	10	9	7	11	11	6	10	13	14	12	11	11	12
Bulgária	11	11	8	12	9	8	13	6	17	9	7	12	9
Magyarország	12	15	12		5	11	9	8	9	16	16	17	17
Szlovénia	13	16	10	13	14	14	12		11	10	12	10	13
Szlovákia	14	18	13	10	13	10		14	15	11	13		8
Lengyelország	15	12	19	17	16	13	14	15	10	17	10	14	15
Horvátország	16	17		18	17	4	17	17	13	18	18	18	16
Csehország	17	14	17	16	12	15	18	19	18	13	9	16	11
Németország	18	19	16	14	19	17	16	18	12	14	14	13	18
Ausztria	19		18	15	18	16	15	16	16	15	15	15	14
Olaszország	20	13	15	19	15	18	19	12	19	19	19	19	19

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Az utazási gyakorlat (tehát a személyes tapasztalat), az érzelmek (tehát a preferencia és az elutasítás) után a gazdasági szükségszerűségekről alkotott véleményeket is megvizsgáltuk.⁹ Itt az egyes országokat kellett értékelni egy 1–10-ig terjedő skálán aszerint, hogy a vele való gazdasági, fejlesztési együttműködés nem fontos a válaszadó országa számára (1), illetve alapvető fontosságú (10). Végző esetben a pontozást a válaszadó el is hagyhatta, ha az adott ország irreleváns a saját országa gazdasága szempontjából, ebben az esetben az ország 0 pontértéket kapott. A válaszok összegzésénél egyszerűen átlagot számoltunk.

Mindezek alapján nem meglepő, hogy válaszadóink véleménye alapján a legfontosabb gazdasági együttműködési partner Németország, amely lényegesen kiugrik a többi országra adott értékelések közül, s egy ponttal lemaradva követi Ausztria (2.2.14 táblázat), de még itt, az élbolyban találjuk Magyarországot, Oroszországot és Olaszországot is. Megnéztük az adott értékek szórását is, hogy kimutassuk, mekkora az egyetértés az adott osztályzatot illetően. A legmagasabb szórásértéket az Oroszországra adott osztályzatok mutatják. Tehát ebben az esetben a leginkább eltérőek a vélemények. Sokan vannak, akik magasan értékeli ezt az országot, kívánatos gazdasági partnerként, s szintén sokan vannak, akik nagyon alacsony pontot adtak rá. Legalacsonyabb szórást ugyanakkor a legkívánatosabb Németország, s a legelutasítottabb Koszovó mutatja. Úgy tűnik, ezek esetében nagyobb az egyetértés a válaszadók között.

Országonként vizsgálva az átlagokat és a szórásértékeket kiemelendő, hogy két kiugróan magas szórásértéket találhatunk. Oroszország kapcsán Romániában, ahol 3,0 fölé emelkedik ez az érték, illetve nem meglepő módon az ukrainai válaszadóknál, ahol eléri a 3,56-ot. Hasonlóan országon belüli orientációs vitákat tükrözhet a román válaszadók Moldávia-képe (szórás=3,24). Itt is nyilván sokan vannak, akik szorosabb együttműködést képzelnek el a keleti szomszédal, tekintettel az etnikai és történelmi közösségre, s bizonyára sokan elutasítják ezt.

A térbeli irányultságok világosabbá tétele végett egy kapcsolati ábrát készítettünk azokból a relációkból, ahol a válaszadók értékítéletének átlaga 6 fölé emelkedett. Úgy gondoljuk, ezek azok az irányok, amiket a válaszadók preferálnak, s az országuk számára valóban hasznosnak ítélnék (2.2.20 ábra; 2.2.15 táblázat).

Válaszóink véleményéből egy hárompólusú hálózat rajzolódik ki a térségre: a legerősebb központ Németország, amelyet Szerbia kivételével valamennyi országban a legmagasabbra értékelték, s minden más ország lemaradt mögötte. Szerbia esete kirí a többi ország sorából. Itt Oroszország mintegy 0,6 ponttal meghaladja a német orientációt, de még a magyar kapcsolatokat is valamivel magasabbra értékelték a szerb diákok, mint a németet (nem beszélve a szerbiai magyarokról, akiknél több mint 8 ponttal az anyaország az első számú és legfontosabb partnerország – hasonlóan kárpátaljai társaikhoz).

Ausztria és Magyarország is vonzó partner a térségben, hiszen valamennyi vizsgált országban magas értékeket kaptak. Olaszország pozitív megítélése az osztrák, a horvát, a szlovén és román diákok körében volt jellemző. Pólusként jelenik meg meg Oroszország

9 A kérdés: „Kérem, értékelje az 1–10 skálán, hogy az Ön országa [itt a válaszadó országának neve szerepelt] számára mennyire fontos a nagyregionális léptékű gazdasági, társadalmi, fejlesztési együttműködés az alábbi országokkal:”

is, amit kisebb értékekkel ugyan, mint Németországot, de Ukrajna kivételével mindenhol fontosnak neveztek. Kiemelkedik ebből a sorból Szerbia, ahol megelőzi Németországot, s Szlovákia, ahol azonos szinten áll vele.

2.2.14 táblázat: Az egyes országokkal való gazdasági együttműködés lehetőségére adott 0–10 pontos értékelés átlagértékei és szórása valamennyi válaszadó véleményének összesítése alapján

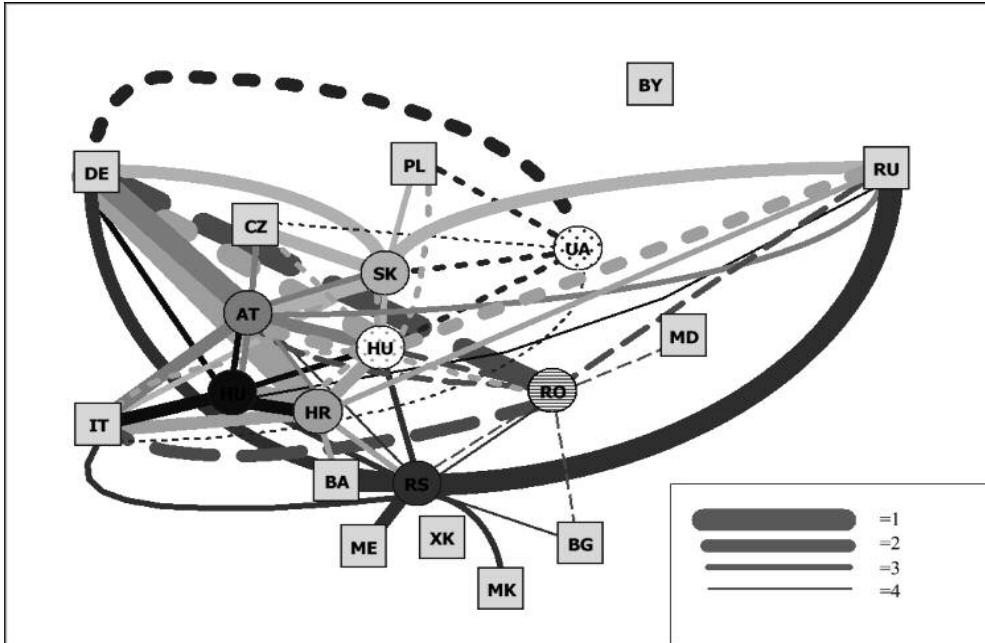
Ország	Értékelés átlaga	Az adott értékelések szórása	Ország	Értékelés átlaga	Az adott értékelések szórása
Németország	8,4	2,31	Ukrajna	5,3	2,72
Ausztria	7,4	2,58	Szerbia	5,1	2,71
Magyarország	7,3	2,57	Románia	5,0	2,59
Oroszország	7,3	2,84	Bulgária	4,5	2,46
Olaszország	7,2	2,60	Bosznia-Herceg.	4,5	2,73
Lengyelország	6,1	2,65	Montenegró	4,4	2,70
Csehország	6,1	2,64	Macedónia	4,0	2,44
Horvátország	5,8	2,64	Fehéroroszország	3,9	2,30
Szlovákia	5,7	2,50	Moldávia	3,8	2,71
Szlovénia	5,6	2,70	Koszovó	3,1	2,19

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Az egykori föderációkban együtt élő, etnikailag is rokon népek felé is megfigyelhető a gazdasági együttműködés igénye. Szlovákiában kiemelkedik Csehország preferálása, míg a horvát–szlovén viszonyban láthatunk kölcsönösen magas értékeket, valamint a szerb diákok értékelték magasra a bosnyák, a montenegrói és macedón kapcsolatot. (Ugyanakkor az előbbiekhöz képest a szerb–horvát reláció hűvös maradt ebben a vetületben is.)

A keleti és délkeleti országok viszont meglehetősen rossz értékelést kaptak. Fehéroroszország, Koszovó és Ukrajna egy válaszadói csoportban sem érte el a 6 pontos átlagot, míg a nemzeti szimpátia alapján Moldáviával a románok, Montenegróval a szerbek mutattak erősebb együttműködési hajlandóságot. Bosznia és Bulgária sem örvendhet túlzott népszerűségnek válaszadóink között, s érdekes módon Lengyelországot és Csehországot is a vártnál gyengébben kötik a térséghez a válaszadók.

2.2.20 ábra: A legfontosabb gazdasági és fejlesztési kapcsolatok a válaszadók szerint*

* A vonalak vastagsága jelzi a kapcsolat fontosságát. A válaszadók 0 és 10 között értékelték a többi országgal fenntartandó gazdasági és fejlesztési kapcsolat fontosságát, ahol a 0 nem releváns; 1= nem fontos; 10= alapvető fontosságú értékek között jelölhetők. Az ábrán a 6 pontos átlagot és annál magasabb értékű relációkat jelöltük. Jelmagyarázat: 1= az adott osztályzatok átlaga 9 felett; 2= 8 és 9 között; 3= 7 és 8 között; 4= 6 és 7 között. A vonalak színe és mintája nem értékmérő, csak az egyes államok megkülönböztetését szolgálja.

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján saját számítások és szerkesztés.

Tapasztalatok

Úgy tűnik, Európa ezen széles övezete nem szűnt meg mozgásban lenni, nem szűnt meg létezni napjainkban sem, sőt egy átalakuló nagytérségnek vagyunk ismét tanúi. Ebben nyilvánvalóan szerepet játszik az uniós csatlakozás, a geopolitikai körülmények megváltozása, a rendszerváltás utáni időszak tapasztalata csakúgy, mint a hagyományos történelmi orientáció és problémahalmaz, s az objektív földrajzi elhelyezkedés egyaránt. Fiatalokat, zömmel húszas éveik elején járó egyetemi hallgatókat kérdeztünk meg arról, hogy hova, mely nagytérségbe sorolják saját országukat s a szomszédokat, de válaszaikban nem csak a jelenlegi helyzet, hanem a múlt, a hagyományok, a beidegzett kapcsolatok is megjelentek. Nem véletlen: véleményüket, tudásukat a régióról az iskolai tananyag, a média, a politika által közvetített adatok, sztereotípiák befolyásolják, illetve nyilván az, amit a családban, ismeretségi körben hallanak a témáról.

Ezek a térképzetek fontosak, hiszen az egyes államok külpolitikájának „belpolitikai vetületét” adhatják, könnyen ki- és felhasználhatók akár ellenség gyártásra, akár a kooperációs lehetőségek kihasználására. Tehát ezeket a viszonyulásokat elsősorban maga a társadalom alakítja, s kevésbé a földrajzi elhelyezkedés.

2.2.15 táblázat: A nagyregionális gazdasági-fejlesztési kapcsolatok megítélése válaszadói csoportok szerint: az adott pontok (0–10) átlaga

Ország	Összes átlaga	A válaszadó nemzetisége								Kisebbségi magyar kontrollcsoportok			
		Oszták	Horvát	Magyar	Román	Szerb	Szlovák	Szlovén	Ukrán	Romániai	Szerbiai	Szlovákiai	Ukrajnai
		Ausztria	7,4		8,0	8,3	7,5	6,3	7,8	7,4	5,4	6,7	5,7
Bosznia	4,5	4,2	7,3	3,6	4,1	7,8	2,6	5,7	3,3	3,3	5,2	3,3	3,2
Bulgária	4,5	4,4	3,9	3,9	6,0	6,2	3,6	3,1	4,8	5,7	4,7	4,2	4,4
Csehország	6,1	6,9	5,2	6,0	5,2	4,9	8,3	4,0	6,4	5,1	4,7	8,1	6,8
Belo-russzia	3,9	4,4	3,0	3,8	4,0	4,2	3,4	2,9	5,4	3,7	4,6	4,4	5,4
Horvátország	5,8	6,4		6,4	5,1	5,8	5,0	8,5	4,5	4,7	6,8	4,8	6,1
Koszovó	3,1	3,5	3,9	2,9	3,3		2,2	4,0	3,2	2,8	0,0	2,8	1,8
Lengyelország	6,1	5,8	5,3	7,0	6,0	4,7	7,3	4,2	7,4	5,1	5,1	6,4	7,5
Macedónia	4,0	4,0	5,2	3,2	4,1	6,8	2,7	4,5	3,5	3,4	5,8	3,1	3,6
Magyarország	7,3	7,5	7,7		6,8	7,4	6,6	6,6	7,5	8,2	8,1	7,8	8,5
Moldávia	3,8	3,9	2,7	2,9	6,2	4,0	2,4	2,4	5,9	6,4	4,3	3,2	5,6
Montenegró	4,4	4,0	5,8	3,5	4,5	7,9	2,9	4,7	4,1	4,0	6,6	3,5	3,6
Németország	8,4	9,1	8,6	8,7	8,9	7,6	8,3	7,3	8,0	8,2	7,4	8,3	8,3
Olaszország	7,2	8,1	8,2	6,6	8,0	7,0	6,7	7,5	6,4	7,3	5,2	6,3	5,7
Oroszország	7,3	7,3	7,0	7,6	7,3	8,6	7,6	6,4	4,1	6,7	6,7	7,6	6,1
Románia	5,0	4,8	4,2	6,2		6,3	3,4	3,7	5,9		5,8	4,9	5,5
Szerbia	5,1	4,5	6,7	5,4	6,1		3,0	6,0	4,2	5,7		4,4	4,2
Szlovákia	5,7	6,7	4,8	6,2	5,2	5,5		4,6	7,2	5,4	5,7		6,6
Szlovénia	5,6	6,9	7,9	6,0	5,0	6,7	3,7		4,7	4,8	5,6	4,7	4,8
Ukrajna	5,3	4,9	4,6	5,5	5,8	5,0	5,8	3,8		5,6	4,7	5,8	

Forrás: Kérdőívek 2014 alapján, saját számítások és szerkesztés.

Ha össze akarjuk foglalni a tapasztalatokat, amelyeket a kérdőívben található információk elemzése során nyertünk, akkor legfőképpen azt mondhatjuk, hogy a térségi identitást, térségi közösség-vállalást és kapcsolatrendszert két fontos tényező befolyásolta a válaszadó fiatalok tudatában: a jobb, magasabb anyagi színvonalú élet reménye, s az etni-

kai-történelmi viszonyok. A jobb élet reménye azt mutatja, hogy a nagytérségi hovatarozás hangsúlyozása olyan eszközként jelenik meg, amely segít abban, hogy magunkat olyan térség részének érezzük, láttassuk, amely kívánatos számunkra, s elhatároljon bennünket olyan területi közösségektől, amelyeket nem kívánunk vállalni még akkor sem, ha földrajzilag vagy történelmileg a közösségnek lenne alapja. Ez elsősorban a térség nyugat felé való igazodásában látszik meg. Míg a keletebbi (szegényebb) ország válaszdói magas arányban vállalták a térségi közösséget a nyugati szomszédokkal, addig viszonyossági alapon ez nem volt érvényes. Ez a jelenség a nyolcvanas évektől hagyományosnak mondható, mikor a Közép-Európa fogalom újra felfedezése és értelmezése szinte valamennyi országban a közép-európai identitás újraerősödését idézte elő. Ezt a jelenséget több országban is regisztrálhatjuk, a kérdezettek között leggazdagabbnak számító Ausztriában csakúgy, mint Ukrajnában. Nagyon erősen megmutatkozik a szlovén válaszdóknál, valamint a románoknál és a horvátoknál is.

Ezt a nyolcvanas évek óta jellemző viszonyulást megtörik új, más jelenségek is. Hogy ezek mennyire újak, nem tudjuk, hiszen hasonló kutatás korábban nem zajlott, de úgy véljük, hogy erősségük, jelentősége az utóbbi évtized eredménye. Ide sorolhatjuk azt, hogy erősen megjelenik az etnikai-történelmi alapú terek erősödése, újraéledése. Ez erősen meglátszott a szlovák, a magyar, a szerb és a horvát válaszdóink körében, de az osztrák diákok rendkívül erős német kötődését is ide sorolhatjuk. Ez a kapcsolati háló néha gazdasági alapú megerősítést is kap, néha azonban akár szembe is megy azzal, s mindenképpen a térség egyfajta újra/visszarendeződését mutatja, másokat, mint amelyeket a kilencvenes években a térség lakói, politikusai elképzelték. Ez nem csak a volt szocialista országok erősödő nacionalizmusának számlájára írható, hanem fontosnak ítéljük Ausztria szerepvállalásának jellemzőit is. Míg a korábbi Közép-Európa-képek jellemzően osztrák és német irányultságot fejeztek ki, mára a szlovák, a magyar, a horvát válaszdók információiból egy szűkebb, politikailag „magára hagyott” Közép-Európa bontakozik ki. Ausztria nem folytatott aktív nagyregionális politikát, nem kívánt a térség vezetőjévé visszaalakulni, saját Közép-Európa-képéből kizárta az általa „Kelet-Európá”-nak mondott posztszocialista térséget. Ugyanakkor a többi államban (a teljesen osztrák orientáltságú szlovén, és a viszonylag jelentős magyar szimpátia kivételével) sem került be Ausztria a szűkebb térségi közösségekbe. A szlovák, a magyar, a horvát, a román, az ukrán válaszdókból külön-külön terjedelmű, kisebb, szűkebb Közép-Európák rajzolódnak ki, amelyek egy részében erős szerepet kapnak az etnikai kapcsolatok. A szlovák válaszdóknál elsődleges a cseh kapcsolat, kiegészítve a lengyellel, s a nem túl szimpatikus magyarral. Magyarországi válaszdóink alapvetően térnek el a többiektől, mivel a válaszdókból kirajzolódó elsődleges térképzet és identitás a Kárpát-medencéhez kötődik, s a társországok megválasztása is elsősorban eszerint zajlik le. Bár sok helyütt láthatjuk a szomszédági viszonyokból eredő racionalitást (pl. a románok, szlovákok, szerbek, horvátok térségi közösség-vállalása Magyarországgal), de a magyar válaszdók egy jelentős részéből kiderült, hogy nem a szomszédos állam, hanem annak magyarlakta részeivel vállalnak térségi közösséget a válaszdók. Emellett csak kisebb intenzitással jelent meg Közép-Európa mint közös nagyrégió. Sajátos a volt jugoszláv tagállamok helyzete. A szlovén válaszdók a teljes tagadást tükrözik, a „kivonulást” a Balkánról. A horvátok esetében a közép-európai kapcsolat mellett erősen megjelenik a balkáni térségi közösség vállalása, de vélhetően ez nem a volt jugoszláv államalakulathoz való visszanyúlást, hanem egy földrajzi-etnikai szükségességét jelent, hiszen mind Bosznia-Hercegovina, mind Szerbia feltűnik a

lehetséges kapcsolatok között, de a szlovén–magyar–olasz kapcsolatok dominálnak. Szerbia ezzel szemben erősen kilóg a térközösségből. A válaszadók véleményét erősen befolyásolták a balkáni irányok, mindenekelőtt az etnikai közelség szerint (Bosznia, Montenegró, Macedónia, s ez az uniós bővítésből eddig kimaradtakat is jelenti egyúttal), s a többi államhoz viszonyítottan erős orosz irányultság.

Érdekes Oroszország megítélése. Míg a különböző államokban élő válaszadók döntő többsége elutasítja a kelet-európaiságot, s láthatóan inkább szabadulni akar attól, az Oroszországhoz fűződő kapcsolatokat csak Ukrajnában zárták ki a válaszadók. Szlovákiában még a szláv közösség is megjelent mint tércapcsolat, Szerbiában pedig minden vizsgálatnál előbukkant Oroszország mint fontos térközösség.

Összefoglalva tehát látható, hogy a térségben a válaszadók véleménye alapján egy átalakulási folyamat megy végbe. Közép-Európa ma már nem az, mint amire a kilencvenes évek elején gondoltunk ennek a kifejezésnek a hallatán. Új kapcsolatok, irányultságok alakulnak ki, s néhány erős kötődésen túl a térség belső kohéziója nem erősödött az elmúlt évtizedekben, hanem több példa is mutatja, hogy inkább gyengülni látszik, sőt Szerbia esetében más, kifelé mutató irány is erősnek tűnik.